

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

А. М. МЕЛЬНІКАВА

**ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ
20–30-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ**

Практычны дапаможнік

для студэнтаў спецыяльнасці
1-02 03 03 “Беларуская мова і літаратура.
Замежная мова (англійская)”

Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2024

УДК 821.161.3'06«192/193»(076)
ББК 83.3(4Бєі)6я73
М482

Рэцэнзенты:

кандыдат філалагічных навук М. Ул. Буракова,
кандыдат філалагічных навук А. Ул. Ярмоленка

Рэкамендавана да выдання
навукова-метадычным саветам установы адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

Мельнікава, А. М.

М482 Гісторыя беларускай літаратуры 20–30-х гадоў
XX стагоддзя : практычны дапаможнік / А. М. Мельнікава ;
Гомельскі дзярж. ўн-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя
Ф. Скарыны, 2024. – 40 с.
ISBN 978-985-32-0007-2

Практычны дапаможнік асвятляе заканамернасці гісторыка-літаратурнага працэсу ў Беларусі 20–30-х гадоў XX стагоддзя. У дапаможніку змешчаны асноўныя тэмы курса, метадычныя рэкамендацыі, планы практычных заняткаў.

Адрасаван студэнтам спецыяльнасці 1-02 03 03 “Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (англійская)”.

УДК 821.161.3'06«192/193»(076)
ББК 83.3(4Бєі)6я73

ISBN 978-985-32-0007-2

© Мельнікава А. М., 2024
© Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”, 2024

ЗМЕСТ

Прадмова.....	4
Асноўныя заканамернасці развіцця беларускай літаратуры 1920–1930-х гадоў.....	5
Творчасць Кузьмы Чорнага.....	11
Творчасць Уладзіміра Дубоўкі.....	21
Творчасць Міхася Зарэцкага.....	24
Творчасць Лукаша Калюгі.....	26
Творчасць Кандрата Крапівы.....	28
Творчасць Язэпа Пушчы.....	30
Творчасць Уладзіміра Жылкі.....	31
Творчасць Янкі Маўра.....	33
Творчасць Андрэя Мрыя.....	35
Літаратура Заходняй Беларусі.....	36
Літаратура.....	39

ПРАДМОВА

“Гісторыя беларускай літаратуры 20–30-х гадоў XX стагоддзя” (модуль “Гісторыя беларускай літаратуры–3”) – адна з базавых профільных дысцыплін, неабходных для якаснай, усебаковай падрыхтоўкі спецыяліста з універсітэцкай кваліфікацыяй. “Гісторыя беларускай літаратуры 20–30-х гадоў XX стагоддзя” – вучэбная дысцыпліна, якая асвятляе заканамернасці гісторыка-літаратурнага працэсу 20–30-х гадоў XX стагоддзя, яго канкрэтныя праявы, важнейшыя тэндэнцыі, станаўленне творчых метадаў і мастацкіх стыляў, жанраў, месца пісьменніка і асобных твораў у літаратурным працэсе.

Веды, якія студэнты мусяць набыць пры вывучэнні курса, паспрыяюць у далейшым высокапрафесійнай працы ў разнастайных навучальных установах, у тым ліку і вышэйшых, а таксама ў магчымай навукова-даследчай дзейнасці, бо веда пра літаратурны працэс 20–30-х гадоў XX стагоддзя з’яўляюцца базавымі.

Мэта дысцыпліны “Гісторыя беларускай літаратуры 20–30-х гадоў XX стагоддзя” – засваенне асноўных заканамернасцей літаратурнага працэсу ў сувязі з сацыяльна-гістарычнымі і агульнакультурнымі заканамернасцямі грамадскага развіцця, уплывам славянскіх і еўрапейскіх літаратурных традыцый, высвятленне ролі і значэння знакавых постацей у гісторыі развіцця нацыянальнага прыгожага пісьменства.

Дысцыпліна абавязковага кампанента “Гісторыя беларускай літаратуры 20–30-х гадоў XX стагоддзя” цесна звязана з такімі дысцыплінамі, як “Гісторыя Беларусі”, “Фалькларыстыка”, “Славянская міфалогія”, “Уводзіны ў літаратуразнаўства”, “Гісторыя беларускай літаратуры”, “Гісторыя замежнай літаратуры”.

Дапаможнік накіраваны на сістэматызацыю ведаў студэнтаў адносна спецыфікі развіцця беларускай літаратуры 20–30-х гадоў XX стагоддзя.

АСНОЎНЫЯ ЗАКАНАМЕРНАСЦІ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ 1920–30-Х ГАДОЎ

1 Перыяд першай трэці XX стагоддзя як знакавы ў развіцці беларускага мастацтва слова.

2 Асноўныя заканамернасці развіцця літаратуры гэтага часу.

3 Літаратурна-мастацкія аб'яднанні 1920-х гадоў.

Знакавым у развіцці беларускага мастацтва слова з'яўляецца перыяд першай трэці XX стагоддзя. Гэта быў час інтэнсіўных інтэлектуальных, мастацкіх пошукаў, значных творчых адкрыццяў, істотнага ўзмацнення філасофскага гучання літаратуры. У гэты час афармляецца пэўная мадэль нацыянальнай літаратуры, яе ідэйна-эстэтычныя прынцыпы, літаратурна-мастацкія арыенціры, светапоглядная канцэпцыя. Адбываюцца працэсы самаарганізацыі беларускай літаратуры як сістэмы, “засваенне ёю, – па словах А. Яскевіча, – усіх асноўных элементаў нацыянальнай культуры і нацыянальнага жыцця ўвогуле”, станаўленне нацыянальнага класічнага стылю. Складваецца этнапаэтыка як спецыфічная галіна спасціжэння нацыянальнай адметнасці культуры ў канкрэтных мастацкіх параметрах, нацыянальная сям'ясфера, нацыянальны міф.

У першай трэці XX стагоддзя адбываюцца актыўныя працэсы інстытуалізацыі (тэрмін П. Бурдзье) беларускай літаратуры – арганізацыя выдавецтваў, газет, часопісаў, з'яўляецца прафесійная літаратурная крытыка. Крытыка абгрунтоўвае стратэгію развіцця нацыянальнай літаратуры на перспектыву.

Вядома, што гісторыя нацыянальнага прыгожага пісьменства цесна звязана з гісторыяй краіны. Развіццё беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя ішло паралельна са станаўленнем мадэрнай беларускай нацыі. У першай трэці XX стагоддзя адбываюцца інтэнсіўныя працэсы нацыянальнага самавызначэння, бурны рост нацыянальнай свядомасці. У навуковай літаратуры гэты перыяд вызначаны як перыяд нацыянальнага адраджэння. Гістарычныя ўмовы першай трэці XX стагоддзя, працэсы нацыянальна-культурнага будаўніцтва абумовілі фарміраванне новага этапу ў развіцці беларускай літаратуры.

Перыяд 1920-х гадоў стаў этапным, прадвызначальным для далейшага развіцця нацыянальнага прыгожага пісьменства.

Каб больш поўна ўсведамляць характар літаратурнага жыцця Беларусі таго перыяду, неабходна акрэсліць стан развіцця нацыянальнага

прыгожага пісьменства к 20-м гадам ХХ стагоддзя, гэта значыць, што было дасягнута літаратурай да гэтага часу і якія задачы перад ёй стаялі.

Да 20-х гадоў ХХ стагоддзя беларуская проза мела класічныя ўзоры апавядання, адбывалася станаўленне нацыянальнага класічнага стылю. З’яўляецца аповесць. Такім чынам, айчынная проза ўшчыльную падышла да стварэння рамана (“Золата” Ядвігіна Ш. пабачыць свет у 1920 годзе) і раманнай дыферэнцыяцыі. З’яўленне рамана – сведчанне глыбіні і сталасці літаратуры, сталасці мастацкай традыцыі. У рамане знаходзяць выражэнне духоўны вопыт нацыі, погляды на свет і чалавека. Дзякуючы гэтаму жанру (побач з філасофіяй, іншымі сферамі ітэлектуальнай дзейнасці) і адбываецца ўзаемаабмен думкамі, ідэямі паміж нацыямі і культурамі. Таму такое важнае значэнне надаецца гэтаму жанру. У паслякастрычніцкі час з’яўляецца першая частка трылогіі Якуба Коласа “На ростанях” – “У палескай глушы”, паэма “Новая зямля”, раман “Золата” Ядвігіна Ш., раманы Кузьмы Чорнага “Сястра” і “Зямля”, М. Зарэцкага “Сцежкі-дарожкі”, Р. Мурашкі “Сын” і г. д. Выключная роля ў станаўленні жанру рамана ў беларускай літаратуры належыць менавіта Кузьме Чорнаму.

Асноўныя заканамернасці развіцця беларускай літаратуры 20- х гадоў ХХ стагоддзя.

1 20-я гады ХХ стагоддзя былі надзвычай зменлівымі, кантрастнымі, супярэчлівымі. Змена сацыяльнага ладу закранула ўсе сферы жыцця грамадства, у тым ліку і прыгожае пісьменства.

2 Станоўчы ўплыў працэсаў беларусізацыі на развіццё літаратуры. Адкрыццё Беларускага дзяржаўнага універсітэта (1921), Інбелкульту (1922), Акадэміі навук БССР (з 1928), БДТ–1 (1920), БДТ–2 (1926), Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі (1920).

3 Беларуская літаратура 1920-х гадоў як адкрытая эстэтычная сістэма. Вызначальным фактарам развіцця айчыннай літаратуры ў гэты час была стылёвая і жанравая разнастайнасць, суіснаванне, узаемаўплыў, узаемаўзбагачэнне розных мастацкіх тэндэнцый. Побач з рэалізмам плённа развіваліся рамантызм (паэзія “Маладняка”, творы М. Зарэцкага), сімвалізм, натуралізм, імпрэсіянізм, імажынізм, экспрэсіянізм, футурызм. Што сведчыць пра багацце стылёвай палітры тагачаснай беларускай літаратуры.

Мадэрнізм не толькі меў значны ўплыў на беларускую літаратуру ў 20-я гады ХХ стагоддзя, але менавіта яму належыць вялікая роля ў павышэнні культуры творчасці беларускіх пісьменнікаў. Генезіс беларускага мадэрнізму. На думку І. Э. Багдановіч, “беларускі варыянт авангардызму склаўся ў межах “Маладняка” і часткова “Узвышша”, супаўшы ў часе існавання з еўрапейскім.

Трэба адзначыць, што маладыя беларускія пісьменнікі і крытыкі прапанавалі і паспрабавалі тэарэтычна абгрунтаваць уласныя авангардныя кірункі і стылі: маладнякізм, аквітызм, вітаізм.

У беларускай літаратуры 20-х гадоў XX стагоддзя можна вылучыць дзве наватарскія тэндэнцыі: творы пісьменнікаў, для якіх пошукі ў галіне формы вынікалі з ўнутранай патрэбы абнаўлення мастацтва і пошукі ў галіне формы маладых творцаў, абумоўленыя рэвалюцыйнымі падзеямі, выкліканыя прагай “абнаўлення свету”, стварэння “новай літаратуры”, новай паэтыкі.

Да “рэвалюцыйнага” авангарду ў беларускай паэзіі 1920-х гадоў адносіцца творчасць М. Чарота, М. Грамыкі, А. Александровіча, П. Шукайлы, А. Дудара. Іх творам уласціва празмерная патэтыка, сімволіка, метафарычнасць. Праграмным адмаўленнем старога мастацтва і эстэтыкі стала паэма “Гвалт над формай” М. Грамыкі. “Гвалт над формай” М. Грамыкі як спроба эстэтызацыі хаатычнага, нетрадыцыйнага, антыгарманічнага, захапленне чыста фармальнымі прыёмамі. Выключна наватарскай з’явай у літаратуры 1920-х гадоў абвешчаўся паэтычны эпас М. Чарота (паэмы “Босыя на вогнішчы”, “Чырвонакрылы вяшчун”, “Беларусь лапцюжная”). І. Багдановіч называе М. Чарота “класікам беларускага паэтычнага авангарду”. Наватарскі характар паэмы “Босыя на вогнішчы” для беларускай літаратуры заключаўся ў яе поліфанічным гучанні, фрагментарнасці, сімволіцы, алегарычнасці, рытмічнай раскаванасці. Як адзначае І. Багдановіч, сімволіка і топіка твораў М. Чарота вытрыманы ў “адпаведнасці з авангарднай пралеткультурай мадэллю, дзе перапляталіся рысы постфутурызму і “біякасізму”. Відавочныя паралелі паміж “Босымі на вогнішчы” М. Чарота і паэмай “Дванаццаць” А. Блока.

Спецыфіка беларускага мадэрнізму: пераўвасабленне народнапаэтычнага эпасу, паэтызацыя паўсядзённай рэчаіснасці, пейзажная тэматыка як відазмененая форма мадэрнісцкай утопіі, сацыялагізацыя прыроды і г. д.

Навацыі згуртавання “Узвышша”: кантрастная вобразнасць, “жывапісанне словам”, акцэнт на асацыятыўную рытміку вобраза, метафарычная канцэнтрацыя (творы Я. Пушчы, Ул. Дубоўкі, Т. Кляшторнага, М. Лужаніна, В. Маракова, Ул. Жылкі).

Уплыў на беларускую літаратуру імажынізму (творы Я. Пушчы, Т. Кляшторнага, А. Бабарэкі, Ул. Хадыкі), канструктывізму (“Маладняк”, “Узвышша”, “Беларуская літаратурна-мастацкая камуна”), футурызму (П. Шукайла, Я. Відук, “Беларуская літаратурна-мастацкая камуна”), імпрэсіянізму (Зм. Бядуля, К. Чорны), экспрэсіянізму (Я. Купала, Зм. Бядуля).

Мадэрнісцкія тэндэнцыі ў літаратуры Заходняй Беларусі (І. Канчэўскі, Ул. Жылка, К. Сваяк).

Творчасць тагачасных беларускіх і заходніх пісьменнікаў, пры ўсёй адрознасці грамадскіх і сацыяльных умоў, адбывалася пад уплывам складаных, супярэчлівых падзей – войнаў, разбурэннем імперый, хуткімі тэмпамі тэхнічнага прагрэсу, імклівым развіццём псіхалогіі, філасофіі. Ідэі тых жа З. Фрэйда, А. Бергсона, О. Шпенглера былі вядомыя ў Савецкім Саюзе. Новы вопыт патрабаваў адпаведных сродкаў мастацкага ўвасаблення, абнаўлення прыёмаў мастацкай выразнасці. Так, відавочны ўплыў А. Бергсона на творчасць М. Гарэцкага і К. Чорнага.

Сярод старэйшых пісьменнікаў мадэрнісцкія ўплывы відавочныя ў творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Гарэцкага, Змітрака Бядулі.

4 Паказальнымі рысамі развіцця літаратуры ў той час былі эксперыментатарства і пошук. Перыяд развіцця нашай літаратуры 20-х гадоў ХХ стагоддзя з’яўляецца адным з самых інтэнсіўных у плане апрабавання новых прыёмаў і прынцыпаў выяўлення. Імкненне да мадэрнізацыі эстэтычнай формы, пошукі новых шляхоў мастацкага выяўлення былі вызначальнымі перш за ўсё для твораў маладых пісьменнікаў. Змена сацыяльнага ладу закранула ўсе сферы жыцця грамадства, у тым ліку і прыгожае пісьменства. Маладыя пісьменнікі, што далучыліся да мастацкай творчасці пасля рэвалюцыі, выходзілі ў атмасферу палемікі, спрэчак, перагляду спадчыны. Малады зазор, упэўненасць ва ўласных сілах прымушала верыць, што яны здольныя стварыць новае мастацтва, літаратуру, якіх яшчэ не бачыў свет. Адсюль – і фармальныя пошукі, і лозунг маладнякоўцаў (пазней – белапаўцаў) “у рожкі са старымі”. Аднак гэты перыяд нігілізму ў беларускай літаратуры быў не надта працяглы, не такі катэгарычны, як у рускай літаратуры. Маладыя беларускія пісьменнікі, найбольш здольныя і таленавітыя, хутка зразумелі няплённасць падобных захадаў, яны пачынаюць “вучыцца ў класікаў”. Неабходна таксама ўлічваць і паскораны характар развіцця нацыянальнай літаратуры, што прымушала твораў выпрабоўваць самыя розныя сродкі мастацкай выразнасці.

5 Беларуская проза 20-х гадоў ХХ стагоддзя ў сваім магістральным напрамку была пераемніцай лепшых традыцый літаратуры папярэдняга часу. Гэта важнае палажэнне. Мастацкае аблічча айчыннай прозы складалі творы пісьменнікаў, што вызначыліся яшчэ ў дакастрычніцкі перыяд. У паслярэвалюцыйны час з’яўляюцца апавесць “Антон” М. Гарэцкага, “У палескай глушы” Я. Коласа, “Золата” Ядвігіна Ш., “Сокі цаліны” Ц. Гартнага.

6 У цэнтры мастацкіх пошукаў беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя знаходзіліся перш за ўсё пытанні лёсу нацыі, лёсу асобнага прадстаўніка беларускай нацыі, сутнасці і прызначэння чалавека ўвогуле.

7 Магістральны шлях развіцця беларускай прозы паслякастрычніцкага часу пралягаў у рэчышчы тэм, што акрэсліліся да рэвалюцыі – лёс беларускай нацыі. У самых значных, этапных творах беларускай літаратуры 20-х гадоў XX стагоддзя асэнсоўваліся не пытанні лёсу сусветнай рэвалюцыі, а пытанні нацыянальнага быцця.

8 Беларускую літаратуру 20-х гадоў XX стагоддзя вылучае масавасць. Да мастацкай творчасці далучылася шмат маладых пісьменнікаў. Яны шукалі, эксперыментавалі, выпрабавалі свой талент ў розных жанрах і стылях. Адначасова адбываецца працэс станаўлення індывідуальных творчых стыляў (К. Чорны, Ул. Дубоўка, Я. Пушча, М. Зарэцкі, Ул. Жылка, М. Чарот, А. Бабарэка, П. Галавач, А. Мрый, Л. Калюга). Працэсы беларусізацыі спрыялі абуджэнню творчага патэнцыялу нашага народа. Гэтая магутная энергія выявілася ва ўсплеску пасіянарнай актыўнасці, у далучэнні да мастацкай творчасці цэлай кагорты таленавітай моладзі.

9 Творы маладых пісьменнікаў у першыя гады пасля рэвалюцыі вылучае перавага зместу над формай. Маладыя літаратары пачыналі з засваення новай тэматыкі, натуральна, рэвалюцыйнай. Форме вялікай увагі не надавалася. Аднак паступова, па меры творчага сталення, пісьменнікі пачынаюць клапаціцца пра культуру творчасці.

10 Для беларускай літаратуры першых паслякастрычніцкіх гадоў была характэрна перавага паэзіі над прозай, што абумоўлена большай рухомасцю паэтычных жанраў.

11 Да паказальных рысаў развіцця беларускай літаратуры ў 1920-я гады трэба аднесці ўзмацненне інтэлектуальнага, філасофскага напрамку, звязанага як з творамі мэтраў нашай прозы Я. Коласа, М. Гарэцкага, так і з творамі маладзейшых К. Чорнага, Л. Калюгі, А. Бабарэкі.

12 Айчынную літаратуру таго часу вылучае выхад на новы ўзровень у “скарыстанні традыцый як сваёй нацыянальнай, так і больш развітых літаратур” (В.Каваленка). І тут ізноў жа трэба назваць перш за ўсё імёны М. Гарэцкага і К. Чорнага.

13 Пісьменнікі старэйшага пакалення (Я. Купала, Я. Колас, Зм. Бядуля) і пасля рэвалюцыі працягвалі традыцыі творчасці папярэдніх. Рэвалюцыя прынесла новыя тэмы, але не змяніла нацыянальна-адраджэнскі пафас твораў класікаў айчыннага слова.

14 Істотным фактарам літаратурнага працэсу 1920-х гадоў было ідэйнае і творчае супрацьстаянне розных мастацкіх платформ. З’яўляецца цэлы шэраг літаратурных аб’яднанняў (“Маладняк”, “Узвышша”, “Полымя”, БелАПП і інш.), літаратурных часопісаў (адпаведна “Маладняк”, “Узвышша”, “Полымя”), дзе вядуцца дыскусіі па пытаннях мастацкай творчасці, развіцця літаратуры. Факт сам па сабе станоўчы, калі б гэтыя дыскусіі пазней не пачалі набываць форму палітычнага даносу, цкавання пісьменнікаў.

15 Літаратурны працэс у Заходняй Беларусі вызначаўся і абумоўліваўся іншымі, адрознымі ад літаратуры Савецкай Беларусі, тэндэнцыямі і прычынамі.

Праграма і дзейнасць літаратурна-мастацкага аб’яднання “Маладняк” (1923–1928). Дэкларацыі “Маладняка”. Філіялы “Маладняка”.

Перыяд развіцця нашай літаратуры 20-х гадоў ХХ стагоддзя з’яўляўся адным з самых інтэнсіўных ў плане апрабавання новых прыёмаў і прынцыпаў выяўлення. Так, І. Чыгрын сцвярджае: “У дарэвалюцыйны перыяд развіццё беларускай літаратуры адбывалася галоўным чынам на шляхах засваення мастацкіх набыткаў сусветнай класікі... Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі сцвярджанне мастацкага працэсу пачало разумецца як неабходнасць пошуку новых, ва ўсім свеце дасюль не апрабаваных шляхоў мастацкіх узаемаадносін творцы з жыццём”. Так, у дэкларацыі “Маладняка” за 1925 год гаворыцца: “Выкоўванне новых форм мастацтва, адпавядаючых новаму зместу, – гэта наш вопыт... На розныя сучасныя мастацка-фармальныя напрамкі ў літаратуры мы глядзім як на тэхніку мастацкай творчасці. Наш асноўны прынцып: форма павінна адпавядаць зместу, выкладанне – тэме. Мы – маладняк і фармальнай стараны мастацкай творчасці”.

Негатыўныя моманты дзейнасці: вульгарызацыя мастацкай літаратуры, тэорыя класавай сутнасці мастацтва, “вождызм”, падзел беларускай літаратуры на “адраджанізм” і “маладнякізм”. Вульгарна-сацыялагічны падыход да мастацкай творчасці. Адметнасці маладнякоўскага стылю. Здабыткі маладнякоўцаў. Наватарства маладнякоўцаў. Расколы “Маладняка”. Рэарганізацыя ў “БелАПП”.

Праграма і дзейнасць літаратурна-мастацкага аб’яднання “Узвышша” (1926–1931). Задачы аб’яднання. Шляхі будаўніцтва нацыянальнай культуры, адносін да класічнай спадчыны, разуменне прыроды літаратуры. Ідэйна-творчая эвалюцыя аб’яднання. Дзейнасць А. Бабарэкі.

Праграма і дзейнасць літаратурна-мастацкага аб’яднання “Полымя” (1922–1932). Перадача нацыянальна-класічных традыцый, ідэалагемы Беларускага Шляху, клопат пра выхаванне творчай моладзі.

БелАПП (1928–1932), “Звенья” (1925), “Літаратурна- мастацкая камуна” (1927), “Мінскі перавал” (1927), “Пробліск” (1927), “Беларуская літаратурна-мастацкая камуна” (1927). Ідэйна-мастацкае супрацьстаянне розных мастацкіх платформ. Абвастрэнне ідэйна-мастацкага супрацьстаяння ў канцы 1920-х гадоў.

ТВОРЧАСЦЬ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

- 1 Творчасць 1920-х гадоў.
- 2 Творчасць 1930-х гадоў.
- 3 Творчасць 1940-х гадоў.
- 4 Значэнне творчасці К. Чорнага.

Кузьма Чорны (1900–1944) – постаць знакавая для беларускага прыгожага пісьменства. Яго творчасць мела надзвычайны ўплыў на развіццё нацыянальнай мастацкай свядомасці, вербальнай культуры беларускага народа ўвогуле. Спадчына К. Чорнага выключная па сваёй філасофскай глыбіні. Пісьменнік не толькі вызначыў новы ўзровень мастацкага мыслення, шмат у чым пераўзыхадзіў нават да нашага часу, яго творчасць аказала значнае ўздзеянне на фармаванне светапоглядных асноў духоўнага жыцця беларускага народа ўвогуле.

Бадай, няма другога такога беларускага пісьменніка, які б здолеў так выразна выявіць нацыянальную ментальнасць і адначасова ўвабраць сусветныя мастацкія і культурныя каштоўнасці, адгукнуцца на іх і нават у нечым прадбачыць, апырэдзіць развіццё творчай думкі. Вывучэнне названай праблемы дазволіць паказаць не толькі тое, якім чынам адбывалася засваенне сусветнага мастацкага вопыту нашым прыгожым пісьменствам, але і тое, што давала ці магла даць наша літаратура сусветнай, развівайся яна ў нармальных умовах.

Выключная роля ў асэнсаванні праблемы: К. Чорны і сусветны мастацкі вопыт належыць А. Адамовічу (манаграфія “Маштабнасць прозы: Урокі творчасці Кузьмы Чорнага”). У рабоце “Здалёк і зблізку” даследчык пісаў: “...ніхто з сённяшніх празаікаў не “замахваецца” на тое, на што рашыўся Чорны: “пераварыць”, “пераплавіць” самых вялікіх (пісьменнікаў – А. М.)”. Сам вучоны бліскуча разгледзеў пераемнасць паміж творчасцю Ф. Дастаеўскага і К. Чорнага, Л. Талстога і К. Чорнага. У далейшым распрацоўкай гэтай праблемы плённа займаўся М. Тычына.

І. Чыгрын, Дз. Бугаёў, М. Стральцоў, Г. Тварановіч, М. Тычына пашырылі кантэкст даследавання, паставіўшы К. Чорнага поруч з М. Прустам, Дж. Джойсам, У. Фолкнерам, Ф. Кафкам, Э. Хэмінгуэем, Т. Манам, І. Андрычам, А. Камю. М. Тычына, ацэньваючы творы К. Чорнага ваенных гадоў, адзначае: “Гэта быў унікальны ў нашай культуры выпадак, калі пісьменнік ішоў паралельна, а то і апярэджаў у мастацкім асэнсаванні XX стагоддзя сваіх замежных калег, пра многіх з якіх ён нічога не чуў і не ведаў (А. Камю, Т. Ман, І. Андрыч). Асобныя старонкі чорнаўскай прозы, вобразы, малюнкi, думкі ўспрымаюцца як мастацкае адкрыццё, як “успамін пра будучыню”.

Перыяд 1920-х гадоў займае адметнае месца непасрэдна і ў творчасці Кузьмы Чорнага. Гэта час прыходу пісьменніка ў літаратуру, з’яўлення яго першых твораў, станаўлення пісьменніцкай індывідуальнасці, выпрацоўкі арыгінальнай мастацкай манеры. Творчы рух Кузьмы Чорнага ў гэты час адбываўся досыць натуральна, негатыўныя, вульгарызатарскія тэндэнцыі ў крытыцы і літаратурнаўстве толькі пачыналі сябе праяўляць. Кузьма Чорны амаль адразу ж, пасля першых зборнікаў апавяданняў, вылучыўся ў кагорту вядучых беларускіх пісьменнікаў, стаў прызнаным майстрам слова. Яго творчасць мела істотны ўплыў на далейшае развіццё нацыянальнай літаратуры.

Змест ранніх апавяданняў Кузьмы Чорнага быў традыцыйным для савецкай літаратуры першых паслякастрычніцкіх дзесяцігоддзяў: супрацьпастаўленне жыцця дарэвалюцыйнага і паслярэвалюцыйнага (“На варце”), выяўленне мужнасці чырвонаармейцаў (“Будзем жыць”), барацьба новага са старым (“Маё дзела цялячае”), вітанне тых змен, пераўтварэнняў, якія несла Савецкая ўлада (“Жалезны крык”, “Свята працы і свету”), апісанне шчаслівага жыцця пры новым ладзе (“Палявыя людзі”), характэрная для таго часу крытыка духавенства (“Заработак”, “Фэст”, “Папоўскі вялікдзень”), усталяванне новых узаемаадносін паміж людзьмі (“Не хачу гэтак”).

Пачатак літаратурнай дзейнасці – гэта пошукі свайго стылю, творчага почырка. Аддаў даніну эксперыменту і Кузьма Чорны.

Аднак ужо ў першых творах можна заўважыць адзнакі самабытнай чорнаўскай манеры: дакладнасць, канкрэтнасць бачання, увагу да знешнепобытавых рэалій жыцця герояў, падрабязнасць у апісаннях. Апавяданне “Вераснёвыя ночы” з’яўляецца адным з лепшых у спадчыне не толькі Кузьмы Чорнага, але і ўсёй беларускай літаратуры. У гэтым творы гарманічна спалучаецца выяўленне знешніх рэалій жыцця герояў з паймаўскай выпісанымі чалавечымі характарамі. Гэта паказальная рыса мастацкай палітры пісьменніка ўвогуле. Празаіку ўдаецца перадаць сам настрой, атмасферу навакольнага асяроддзя, паказаць, як гэты настрой

прыроды ўплывае на адчуванні галоўнай гераіні, Агаты. Пісьменніцкае майстэрства Кузьмы Чорнага асабліва праявілася ў выяўленні ўнутранага стану герояў, што дасягаецца праз надзвычай прадуманае, удалае выкарыстанне такога прыёму псіхалагічнага аналізу, як мова персанажа.

Нягледзячы на тое, што творы з першых зборнікаў празаіка (“Апавяданні”, “Срэбра жыцця”) можна вызначыць як падыходы да разумення чалавека, аднак ужо ў гэтых творах тэма чалавека, цікавасць да разнастайных праяў яго жыцця становіцца адной з вызначальных. Кузьма Чорны прапануе і пэўную светапоглядную канцэпцыю, канцэпцыю жыцця як радасці. Ён перакананы ў здольнасці людзей пераадолець, пазбавіцца ўсяго, што прымушае іх пакутаваць, не дае праявіцца здольнасцям. Побач з канцэпцыяй жыцця як радасці афармляецца канцэпцыя жыццябудаўніцтва.

Як вядома, Кузьма Чорны быў адным з тых пісьменнікаў, хто значна паглыбіў філасофскі, інтэлектуальны змест нашай прозы. А. Адамовіч адзначаў: “Мастак-мысліцель, мастак-інтэлектуаліст – да Кузьмы Чорнага такое вызначэнне асабліва стасуецца. “Жыццёвая філасофія” героя, “філасофскі падтэкст” – у адносінах да твораў Кузьмы Чорнага гэта не проста гучныя словы”.

Раннія апавяданні Кузьмы Чорнага перадаюць захапленне маладога пісьменніка жыццём, радасцю адкрыцця новага. У гэты час і афармляецца канцэпцыя жыцця як радасці: “...усё тое, што кругом напайняе жыццё, ёсць нешта слаўнае, добрае, загэтым і дае яно радасць самому жыццю”, “вось хаджу я па зямлі, жыву – і ад гэтага радасць. Яна шырыцца, яна ва ўсім, што ёсць, яна напоўніць усё, уздыме чалавека ў яго захапленнях. Яна ў свядомасці, што я існую і адчуваю ўсё”, “жыццё шырокае, яно само ў сабе, нават як факт ужо існавання – радаснае”.

Гэта думка з твора ў твор праходзіць у Кузьмы Чорнага. Сэнс жыцця пісьменнік бачыць у самім жыцці, у яго шматлікіх праявах. Прызначэнне чалавека, на думку Кузьмы Чорнага, – дзейнасць, стваральная праца, “будаўніцтва жыцця”. Адпаведна, сімпатыі пісьменніка на баку людзей апантаных, няўрымслівых, якія жадаюць нешта сцвердзіць у жыцці.

У ранні перыяд дзейнасці Кузьмы Чорнага эксперыментальным характарам вылучаюцца апавяданні “Жалезны крык” і “Срэбра жыцця”. Пафас названых твораў адпавядаў заклікам некаторых тагачасных тэарэтыкаў на выяўленне ў творах мастацкай літаратуры “голосу эпохі” – грукату машын, жалеза і г. д. Пісьменнік імкнецца перадаць разнастайнасць жыцця, людское шматгалоссе, рух, дынаміку жыццёвага працэсу, спяшаецца занатаваць няўстойлівасць, зменлівасць розных малюнкаў, гукаў, галасоў, размоў, рэплік.

Паступова ў творах Кузьмы Чорнага павялічваецца аб'ём ахопу жыццёвага матэрыялу, ускладняецца праблематыка апавяданняў пісьменніка, празаік выпрабоўвае сваіх герояў у розных сітуацыях, яго пачынаюць цікавіць узаемаадносіны паміж людзьмі, пытанні жыцця і смерці, сутнасці і прызначэння чалавека.

Глыбінёй роздумаў над жыццём, чалавекам вылучаюцца творы Кузьмы Чорнага другой паловы 1920-х гадоў. Апавяданні са зборнікаў “Пачуцці”, “Хвоі гавораць” сталі этапнымі для беларускай прозы ў напрамку ўзмацнення яе філасофскага, інтэлектуальнага гучання.

У апавяданні “Вечар” Кузьма Чорны развівае думку пра значнасць і вялікасць чалавека. Празаік перакананы, што ён павінен пазбавіцца ўсяго, што “псуе вялікае хараство чалавека”, ён “марыць спазнаць самыя глыбінныя рухі чалавечай псіхалогіі і свядомасці: “Ды яшчэ было жаданне непрыкметна душой увайсці ва ўсе таямніцы, што ў жывых істотах захаваны, увайсці ласкава і ціха, з чыстымі думкамі і адчуваннямі...”. З другога боку, творца ўсведамляе немагчымасць канчатковага разумення і вытлумачэння чалавека: “А чалавек – гэта ж свет, адна істота – неабхватны прастор, і разглядай яго, калі ўмееш”.

Тэма роздумаў над жыццём – у цэнтры апавядання “Буланы”. Асноўная ідэя твору – ідэя кругавароту жыцця: паміраючы, істота дае сілы новаму жыццю. Гэта праблема разглядаецца героем апавядання ў трох аспектах: нежывое (пянчук), жывое (Буланы), “матэрыял для жыцця ад жыцця” (смерць Буланага). Як вядома, у другой палове 1920-х гадоў у светапоглядзе Кузьмы Чорнага адбыўся пэўны пералом, на змену матыву радасці прыходзіць матыв суму: “Галоўнае, што мучыць мяне з самых маладых год маіх, гэта пакуты чалавека на зямлі, якія ў нас яшчэ не знішчашы і за знішчэнне якіх мы ўсе цяпер змагаемся”. Гэты матыв і раней прысутнічаў у творах пісьменніка, але зараз ён становіцца адным з вызначальных. Скрызная тэма апавяданняў Кузьмы Чорнага са зборніка “Хвоі гавораць” – тэма пакут чалавека і чалавечага ўзаемаразумення.

Пісьменнік сцвярджаў каштоўнасць чалавека не толькі ў філасофскім, светапоглядным, псіхалагічным аспектах. У апавяданні “Справа Віктара Лукашэвіча” з'яўляюцца вобразы “новых паноў”, якія прыста-соўваюць рэвалюцыйныя лозунгі для ўласнай выгады. Такім чынам, апавяданні Кузьмы Чорнага 1920-х гадоў разнастайныя па сваёй тэматыцы, глыбокія па змесце. Ужо ў гэтых творах афармляецца самабытнае чорнаўскае разуменне жыцця, сутнасці і прызначэння чалавека. Апавяданні пісьменніка істотна ўзмацнілі псіхалагічны напрамак у беларускай літаратуры. Кузьма Чорны значна пашырыў выяўленчыя магчымасці нацыянальнага прыгожага пісьменства.

Менавіта з раманам “Сястра” даследчыкі звязваюць з’яўленне філасофскай прозы ў нашай літаратуры. У рамане асэнсоўваюцца такія пытанні, як сутнасць чалавека, характар і мэты яго імкненняў, узаемаадносіны паміж людзьмі. Зварот да падобнай праблематыкі сведчыў пра пасталенне беларускай мастацкай думкі, пра глыбіню, значнасць духоўных пошукаў Кузьмы Чорнага, рост яго таленту.

Будова рамана “Сястра” адпавядае жанравай прыродзе філасофскага твора. Галоўнымі героямі рамана з’яўляюцца інтэлігенты, людзі напружаных духоўных пошукаў. Яны паўстаюць як носьбіты пэўных уяўленняў пра чалавека. Героі твора амаль увесь час разважаюць, спрачаюцца паміж сабой адносна сутнасці чалавека, стаўлення да яго, прычым не толькі галоўныя. “Філасофскія” размовы вядуць і героі эпизадычныя. Гэта значыць, што ў рамане “Сястра” прысутнічае момант сутыкнення, супастаўлення поглядаў, пазіцый, “дыялог паміж свядомасцю герояў”, згодна з М. Бахціным.

Ідэю ўважліва-тактоўнага, гуманнага стаўлення да чалавека ўвасабляе Ваця Браніславец, нястомны шукальнік і праўдалюб: “Вялікімі пакутамі духу здабываў ён сам праз сябе сістэму сваіх духовых паводзін на свеце...”. Герой адмаўляе прымус, гвалт над асобай, якую б форму гэты гвалт ні прымаў і якімі б словамі і мэтамі ні абумоўліваўся. Яго галоўным апанентам выступае Абрам Ватасон. Абрам перакананы ў неабходнасці правядзення жорсткай лініі, цвёрдасці, рашучасці пры выкананні справы. Кузьма Чорны не прымае гэтую жалезную цвёрдасць Абрама, бо яна прыгнятае чалавека. Ватасон не прымае ў разлік пачуцці чалавека, перакананы, што ў імя “ідэі” можна і трэба “пераступіць” праз іх, пайсці на нейкія ахвяры. Больш таго, ён упэўнены ў непазбежнасці і правамернасці такіх ахвяр.

У рамане “Сястра” пісьменнік звяртаецца да скразной у яго творчасці праблемы – праблемы суперажывання чалавека чалавеку, спагады, дапамогі. Адна з галоўных гераінь твора – Маня Ірмалевіч. Кузьма Чорны ўжо ў самым пачатку рамана акрэсліў сутнасць вобраза гераіні – чуласць, разуменне.

У рамане “Зямля” Кузьма Чорны звяртаецца да карэнных пытанняў народнага жыцця. Такая эвалюцыя ў творчым мысленні пісьменніка надзвычай паказальная. Ад асэнсавання сутнасці, прызначэння асобнага чалавека (апавяданні Кузьмы Чорнага, раман “Сястра”) ён прыходзіць да неабходнасці ўсведамлення першаасноў народнага быцця.

Сюжэт рамана “Зямля” Кузьмы Чорнага, здаецца, пазбаўлены мудрагелістай інтрыгі. Апісваецца жыццё адной вёсачкі, яе жыхары, тыя здарэнні, якія штодня адбываюцца з імі. Павольная плынь часу ўзру-

шваецца размовамі пра перамеры зямлі, прыездам каморніка. Гэтыя размовы хвалююць сялян, але, па сутнасці, істотна не ўплываюць на размераную плынь іх жыцця. Яны працягваюць займацца звычайнай справай, апрацоўваюць зямлю, жэняцца і паміраюць. Па сутнасці, асноўным героем рамана і з’яўляецца народ, сялянская маса. У творы цяжка вылучыць галоўных і другарадных персанажаў.

Вызначальная асаблівасць рамана “Зямля” – падрабязнае апісанне размоў, спрэчак, будзённых заняткаў сялян. Такім чынам прэзаік жадаў давесці іх значнасць, каштоўнасць. Бо гэта тое, што суправаджае чалавека вёскі ад нараджэння да смерці, што складае яго жыццё. Таму і гаспадарчыя клопаты, і гутаркі, і канкрэтныя справы не могуць быць другараднымі, нязначнымі.

Твор Кузьмы Чорнага пазбаўлены спрошчанасці, павярхоўнага ўзнаўлення складаных сацыяльных працэсаў. Заможны чалавек (Юлік Барановіч, Сабастыян) падаецца аўтарам не як эксплуатаатар і прыгнятальнік, а як руплівы і сумленны працаўнік. І наадварот, Мацвей бедны, бо не хапае яму дбайнасці, кемлівасці. У сваіх творах Якуб Колас і Кузьма Чорны звярнуліся да аднаго з лёсавызначальных пытанняў для народа – праблемы ўзаемаадносін селяніна і зямлі.

Перамеры зямлі, размовы пра пераўтварэнні ў рамана “Зямля” ў цэлым не парушаюць усталяванага парадку рэчаў. Намаганні галоўнага героя твора Алеся неяк перайначыць адладжаны стыль жыцця, на нашу думку, хутчэй праява ўласцівага чалавеку жадання новага, змен. У гэтым імкненні шмат ад прагі дзеяння, ад адчування і ўсведамлення сваёй моцы, маладой сілы. У многім такая рыса ў характары героя абумоўлена і аўтарскім падыходам да жыцця. Як вядома, адна з вызначальных тэндэнцый творчасці Кузьмы Чорнага 1920-х гадоў – упэўненасць у паступальным характары жыццёвага працэсу, перакананне ў заканамернасці змен і неабходнасці для чалавека быць непасрэдным і актыўным чыннікам гэтага працэсу. І героі яго папярэдніх твораў – людзі няўрымслівыя, якія шукаюць выхад сваім сілам. Алесь – з іх шэрагу.

У рамана “Зямля”, апавяданнях Кузьмы Чорнага 20-х гадоў ХХ стагоддзя даволі адчувальныя прыкметы імпрэсіяністычнай паэтыкі. Імпрэсіянізм твораў прэзаіка – у шматфарбнасці, маляўнічасці апісанняў навакольнай рэчаіснасці, перадачы багацця непасрэдных уражанняў, “пачуццёвасці” вобразаў, жывапіснасці мовы, сюжэтнай пабудове, імкненні да максімальна дакладнага ўзнаўлення рэчаіснасці, раскрыцця разнастайнасці чалавечых пачуццяў, псіхалагічных нюансаў.

Пошукі Кузьмы Чорнага ў галіне паэтыкі, перанясенне акцэнта са знешнепаздзейнага плана ва ўнутраны, перавага суб’ектыўнага псіха-

лагізму, уласцівыя для рамана “Сястра”, апавяданняў са зборніка “Пачуцці”, тыпалагічна супадалі з самымі сучаснымі тэндэнцыямі ў развіцці літаратуры – імкненнем да абнаўлення сродкаў мастацкай выразнасці, мадэрнізацыі эстэтычнай формы.

Аповесць “Лявон Бушмар” упершыню надрукавана ў 1929 годзе. Кузьма Чорны стварыў моцны мастацкі характар. Менавіта з аповесці “Лявон Бушмар”, на думку А. Адамовіча, і “пачынаецца галерэя “чорнаўскіх” характараў-тыпаў”.

Ужо на першых старонках аповесці пісьменнік гаворыць пра знітанасць Лявона Бушмара з навакольным: “Ступаў ён моцна, але хада яго была лёгкая, хоць і ўтомлена, так, як ходзіць чалавек па роднай зямлі”. Кузьма Чорны пастаянна падкрэслівае працавітасць Бушмара, яго гаспадарлівасць. І, у адпаведнасці з сацыяльным заказам, пісьменнік увесь час нагадвае пра панурасць, звераватасць Бушмара. Бушмар – герой прыродны, з моцнай сілай пачуццяў. Для характарыстыкі героя пісьменнік выкарыстоўвае такія эпітэты, як “бура”.

У 1930-х гадах Кузьма Чорны паспрабаваў стварыць цыкл раманаў пра жыццё беларускай нацыі на працягу гісторыі. У рамане “Бацькаўшчына” (1931) пошукі пісьменніка набываюць маштабнасць, дзеянне ў творы разгортваюцца на шырокім грамадскім фоне: дарэвалюцыйны час, першая сусветная вайна, дзве рэвалюцыі, белапольская акупацыя, усталяванне Савецкай улады. У творы глыбока даследавана пытанне пошукаў беларусамі сваёй зямлі, бацькаўшчыны, радзімы. Марай галоўнага героя твора, Леапольда Гушкі, з’яўлялася мара пра ўласны куток зямлі, які б даваў магчымасць пракарміць сям’ю, не цярпець абразы ад паноў. Гушка, разам з сям’ёю, доўга і пакутліва ідзе да сваёй мары, церпіць нястачу, падман, але, нягледзячы на сваю цягавітасць, працавітасць (“Ён усё на сваіх плячах вынесе! Ён усё зробіць! Разам з ім усё, што трэба, каб жыць, набудзецца”) жаданай мары не дасягае.

Кузьма Чорны пераканальна паказвае значэнне зямлі для селяніна і, больш шырока, Бацькаўшчыны, свайго, сваёй зямлі, радзімы для чалавека. Без Бацькаўшчыны не можа быць ні жыцця, элементарнага існавання, ні дабрабыту, ні спакою, ні будучыні. Але за ўсё гэта, за Бацькаўшчыну трэба змагацца, трэба ўсё гэта адстойваць. У гэтым заключаецца пафас рамана Кузьмы Чорнага.

На аснове рамана “Бацькаўшчына” Кузьма Чорны ў 1932 годзе напісаў аднайменную п’есу.

Задача асэнсаваць чалавечае жыццё ў кантэксце гісторыі, стварыць “беларускія вобразы-тыпы сусветнага гучання” (Л. Корань) яднае беларускага празаіка з такімі класікамі сусветнай літаратуры, як А. Бальзак

(эпапея “Чалавечая камедыя”), Т. Ман (раманы “Будэнброкі”, “Чароўная гара” і інш.), У. Фолкнер (цыкл раманаў “Сага пра Ёкнапатофу”), І. Андрыч (“Мост на Дрыне”, “Траўніцкая хроніка”, “Пракляты двор” і т. п.). Гэтыя пісьменнікі паўстаюць таксама “інфарматарамі” (К. Выка) пра нацыянальнае жыццё для астатняга свету.

Так, у творах А. Бальзака і Т. Мана ўсеахопна адлюстравана жыццё адпаведна французскага і нямецкага грамадства. У цэнтры твораў І. Андрыча – гістарычны лёс сербскага народа. Творы У. Фолкнера – скрупулёзнае даследаванне нацыянальнай гісторыі, заснаванае на грунтоўным вывучэнні чалавека, суб’екта гэтай гісторыі, яго характару, учынкаў, паводзін, душэўных памкненняў, урэшце, забабонаў, прымхаў, інстынктаў. Кузьма Чорны ставіў перад сабой задачу даследаваць нацыянальны характар праз аналіз такіх катэгорый, як бацькаўшчына, уласнасць, закон, сваяцтва.

Кузьму Чорнага вылучае спецыфічнае эстэтычнае спасціжэнне рэчаіснасці і мадэляванне мастацкага свету. Паказальным для яго твораў з’яўляецца спалучэнне эпічнага пачатку з дакладнай перадачай пачуццяў, эмоцый, настрояў. Эпічнае апавяданне ў Кузьмы Чорнага чаргуецца з інтэлектуальнымі роздумамі, эмацыянальна-лірычнымі адступленнямі. Выразнымі ў творах Кузьмы Чорнага з’яўляюцца мадэрнісцкія адзнакі (зварот да тэхнікі плыні свядомасці ў 1920-я гады, наяўнасць рысаў імпрэсіяністычнай паэтыкі), што дае падставы гаварыць пра мадэрны рэалізм (тэрмін Ю. Борава) пісьменніка.

Вызначальны напрамак творчасці Кузьмы Чорнага 1940-х гадоў – асэнсаванне гістарычнага лёсу Беларусі. У раманах “Пошукі будучыні”, “Млечны Шлях”, “Вялікі дзень” Кузьма Чорны імкнецца спасцігнуць лёс нацыі праз ключавыя моманты гісторыі першай паловы XX стагоддзя.

Напружаны роздум над гістарычным лёсам нацыі, яго трагедыйным характарам непазбежна прыводзіць да глыбокіх філасофскіх абагульненняў. Кузьма Чорны не фіксуе асобныя моманты нацыянальнай гісторыі, а імкнецца адшукаць, па словах І. Чароты, “інтэгральны змест руху нацыянальнага жыцця”.

Найбольш поўнае ўвасабленне тэмы пошукаў беларусамі долі, радзімы, Бацькаўшчыны пададзена ў рамане “Пошукі будучыні”. Перазік стварае тут маштабную карціну жыцця-быцця беларусаў, адкрывае, па словах Л. Корань, “цэлы беларускі свет”.

Лёс Беларусі і беларусаў падаецца Кузьмой Чорным як трагічная містэрыя: “Выкіданне з хаты, марнаванне маладосці, смутак у старасці, вечнае выгнанне ў жыцці на родным месцы”. Такі лёс суджаны не адна-

му пакаленню беларусаў: “Яны абое належалі да таго пакалення, якое не ведала сапраўднага маленства. Але затое перад імі стаяла ўжо іхняя маладосць. А каб хто сказаў, што другое пасля іх пакаленне (іх дзеці) ўжо і маладосці мець не будуць, што іх маладосць з’есць чужы прышэлец?”.

Геаграфічнае становішча нашай краіны паўплывала на тое, што самыя разбуральныя войны XX стагоддзя прайшлі праз Беларусь. Кузьма Чорны пастаянна звяртаецца да гэтай акалічнасці ў сваіх раманах 1940-х гадоў, гаворыць пра жахі шматлікіх разбурэнняў Першай і Другой сусветных войнаў, рэвалюцый, белапольскай акупацыі. “Тут жа і немцы былі, і палякі былі... А кожны прышэлец ідзе на чужую зямлю не на тое, каб што-небудзь прынесці ёй, а каб сабе з яе ўварваць”.

Слушную заўвагу на гэты конт зрабіла Л. Корань: “Кузьма Чорны ніколі нідзе не піша ні пра якую з войнаў і рэвалюцый XX стагоддзя, якія руйнавалі беларускі “пасад між народамі”, як пра канкрэтную катэгарычную вежу ў гісторыі, як пра нейкі якасны зрух на шляху чалавецтва. Для Кузьмы Чорнага гэтыя з’явы – заўсёды ў масоўцы, гэтыя катастрофы апаноўваюць беларускага селяніна гэтак няўхільна і бадай што рэгулярна, што ён фіксуе толькі іхнюю сутнасць і вынікі ў сваім лёсе: бежанства, страта дома, смерць блізкіх, пакуты дзяцей”. Даследчыца называе пісьменніка мастаком, які “генеруе дынамічныя, доўгатэрміновыя, пасіянарныя мастацкія ідэі”.

Вялікі мастак валодае здольнасцю абвостранага пачуцця часу. Кузьма Чорны – выразны прадстаўнік свайго часу, супярэчлівага, трагічнага. Трагічнае – дамінанта светаадчування пісьменніка, што яднае яго з вядучымі прадстаўнікамі сусветнай літаратуры і філасофіі XX стагоддзя. Той настрой, што пануе ў раманах пісьменніка, нават раманах 1930-х гадоў, далёкі ад аптымістычнага. Наадварот, творы Кузьмы Чорнага хутчэй трагедыйнага гучання, яны літаральна насычаны чалавечымі трагедыямі. У творах празаіка мала герояў-аптымістаў, герояў, задаволеных жыццём.

Творы Кузьмы Чорнага 1940-х гадоў сведчаць, што вызначальным напрамкам, па якім рухалася думка пісьменніка ў гэты час, было асэнсаванне лёсу беларусаў ў Гісторыі і Часе. Раманы “Пошукі будучыні”, “Млечны Шлях”, “Вялікі дзень” – вынік глыбокага і напружанага роздуму над беларускім лёсам. Глыбокага – таму што ў гэтых творах надзвычай грунтоўна, маштабна асэнсоўваецца гістарычны лёс Беларусі, пакутлівая пошукі беларусамі свайго месца ў жыцці, сваёй долі, сваёй зямлі.

Раман “Пошукі будучыні” напісаны сталым майстрам. Тут усё заджана, прадумана, выверана. Пісьменнік дасягае выключнай скандэнсаванасці думкі, напружанасці пачуцця. Раман сведчыць пра надзвы-

чайную глыбіню таленту пісьменніка. У рамане “Пошукі будучыні” столькі тэм, праблем, што хапіла б на некалькі твораў: і маштабнасць ахопу падзей (дзве сусветныя войны, рэвалюцыя, падзелы і ўз’яднанне Беларусі), і глыбіня філасофскіх разважанняў над жыццём, чалавечымі ўзаемаадносінамі, узаемаадносінамі паміж мужчынам і жанчынай; і тэма дзяцінства, і разважанні над спецыфікай Беларускага Шляху, і дакладныя апісанні нацыянальнага побыту і светапогляду.

Кузьма Чорны шмат і пераканаўча гаворыць у рамане “Пошукі будучыні” пра значэнне, сутнасць Бацькаўшчыны. Надзвычайнай выразнасці дасягае Кузьма Чорны і ў асэнсаванні традыцыйнай, балючай для яго тэмы скрадзенага маленства. Менавіта так называецца і адзін з раздзелаў рамана. Нездарма Кузьма Чорны пачынае твор ад уласнага імя, узгадвае ўласна перажытае.

Думка пісьменніка скіравана на асэнсаванне гэтага ўплыву катастроф (войнаў, рэвалюцый, разбурэнняў) на светаадчуванне беларусаў. Таму Кузьма Чорны так падрабязна апісвае жахі разбурэнняў, татальнае знішчэнне жыцця, уласнай жыццёвай прасторы.

Творы Кузьмы Чорнага 1940-х гадоў – гэта, па словах М. Тычыны, “філасофскае асэнсаванне эпохі”. Раманы “Пошукі будучыні” і “Вялікі дзень” працягвалі магістральную тэму творчасці пісьменніка – імкненне беларускай нацыі да самавызначэння. Акрамя таго, у названых творах надзвычай моцна прагучала тэма Добра і Зла, выпрабаванне на чалавечнасць падчас вялікіх гістарычных зрухаў. У гэтых творах мы наглядаем непрыхаваную палеміку з нямецкім філосафам, яго ідэяй “Звышчалавека”, дакладней, тым натуралістычным і пазітывісцкім разуменнем гэтай ідэі, якім скарысталася фашысцкая ідэалогія. Маладзейшы Густаў Шрэдэр – носьбіт такой ідэалогіі.

“Млечны шлях” – завершаны філасофскі раман экзістэнцыяльнага плана, дзе беларус асэнсоўваецца “сярод сваіх еўрапейскіх суседзяў” (Кузьма Чорны). У рамане Кузьма Чорны спрабуе дашукацца да дна чалавека, высветліць, наколькі чалавек з’яўляецца разумнай істотай, колькі чалавечага ў чалавеку. Уражаны зверствамі фашыстаў, пісьменнік імкнецца высветліць, ці засталася што чалавечае ў тых, хто прыйшоў забіваць, рабаваць.

Разважаючы ў творах ваеннай пары пра лёс беларускага народа і чалавецтва, Кузьма Чорны стварыў сапраўдны філасофскі раман. А. Адамовіч даў бліскучы аналіз гэтаму раману, вызначыўшы яго як “раман-мадэль”, раман-“эксперымент”, разгледзеў гэты раман беларускага прэзаіка ў агульным кантэксце з творамі Ф. Дастаеўскага і Ф. Кафкі, а таксама ў суаднесенасці з імёнамі А. Камю, І. Іянеска, У. Фолкнера, Кабо Абэ (А. Адамовіч. Маштабнасць прозы).

ТВОРЧАСЦЬ УЛАДЗІМІРА ДУБОЎКІ

- 1 Асоба і лёс Ул. Дубоўкі.
- 2 Паэтыка вершаў Ул. Дубоўкі.
- 3 Лірычна-эпічны лад і драматызм зместу ў паэмах “Крычаўская спакуса” і “Браніслава”.
- 4 Фармальныя пошукі Ул. Дубоўкі ў жанры паэмы.

У гісторыі беларускай літаратуры 20-х гадоў ХХ стагоддзя творчасць Ул. Дубоўкі (1900–1976) займае асаблівае месца. Паэт валодаў выключным талентам. Пра незвычайны творчы патэнцыял Ул. Дубоўкі сведчыў той факт, што сам Я. Купала паэзію Ул. Дубоўкі ставіў на парадак вышэй за ўласную (“У паэзіі я – Дзержавін, Дубоўка – Пушкін”). Многія лічылі паэта геніем. Ул. Дубоўка з’яўляўся лідарам літаратурнай моладзі таго часу. Значныя дасягненні Ул. Дубоўкі ў мадэрнізацыі эстэтычнай формы беларускай літаратуры 20-х гадоў ХХ стагоддзя Творчасць Ул. Дубоўкі – адна з самых адметных з’яў у беларускай паэзіі 1920-х гадоў.

Ул. Дубоўка як асоба. Выказванні нашых пісьменнікаў і крытыкаў адносна асобы Ул. Дубоўкі (“Рыцар праўдалюбства”, “Прыклад смеласці, годнасці, рыцарскага служэння”, “Яму, песняру палыновага краю, было наканавана выводзіць бяспамятных з палону абыякавасці...” (Л. Дранько-Майсюк).

Спецыфіка грамадскай і літаратурнай сітуацыі 20-х гадоў ХХ стагоддзя, акалічнасці асабістага лёсу паэта, іх уплыў на творчасць (“Калісьці ж быў і я паэтам, // Ды пакрышаны талент і рыфмы”). Тым не менш выніковы жыццяпіс Ул. Дубоўка назваў “Сярод добрых людзей”.

Паралелі паміж лёсам, спецыфікай таленту М. Багдановіча і Ул. Дубоўкі.

Наватарскі характар лірыкі Ул. Дубоўкі, пра што сведчылі ўжо самі назвы зборнікаў (“Строма”, “Там, дзе кіпарысы”, “Трысцё”, “Credo”, “Наля”).

Філасофская скіраванасць паэзіі Ул. Дубоўкі, майстэрства гукавой інструментоўкі, рытмічная гнуткасцю радка Ул. Дубоўкі, культура рыфмы, валоданне так званымі фармальнымі прыёмамі, надзвычайная асацыятыўнасць паэзіі, метафарычнасць (“журавінамі плача восень”, “я за радзіму песнямі малюся”). Вершы Ул. Дубоўкі і меладычныя магчымасці беларускай рапсоды (некаторыя з ранніх паэм Ул. Дубоўка называў “мелодыямі”, а крытыкі – “дзеяпеснямі”).

Каардынаты творчых пошукаў Ул. Дубоўкі. Канцэпцыя Хараства ў паэзіі Ул. Дубоўкі, матывы апалонаўскай лірыкі; інтымная лірыка Ул. Дубоўкі (“Што складаць пра каханне вершы”, “Кармазынам асму-жаны”, “Палыны пасівелі на ўзгорку”, “Ты руку сваю забінтавала”, “Калі вусны шапталі – не трэба”). Працяг багдановічаўскага эрасу.

Патрыятычны пафас паэзіі Ул. Дубоўкі (“У песнях я на Беларусь малюся, // Як моліцца ля возера трысцё”, “Пакуль душу ў песнях не раздам, // Не кіну толькі Беларусі”); грамадзянская мужнасць Ул. Дубоўкі; прарочыя моманты яго паэзіі.

Роля Ул. Дубоўкі ва ўзбагачэнні выяўленчых магчымасцей беларускай паэзіі.

Асаблівай увагі патрабуюць навацыі Ул. Дубоўкі ў галіне формы:

1 Абнаўленне жанравых форм: вершы з заўвагамі (“Крыху восені і жменька кляновых лістоў”), прадмовы ў вершах і прозе, лірычная споведзь, дыялогі-спрэчкі аўтара з чытачамі, спрэчкі саміх герояў.

2 Драматызацыя жанру паэмы (“Браніслава”, трыпціх “Кругі”, “Штурмуець будучыні аванпосты”, “І пурпуровых ветразей узвівы”).

3 Абнаўленне выяўленчых магчымасцей беларускай паэзіі, паэтычнага сінтаксісу, слоўніка, літаратурнай мовы (увядзення Ул. Дубоўкам словы *адлюстроўваць, мілагучны, мэтазгодны, дабрабыт, ажыццяўленне, цемрашал*), графікі (распрацаваў праект літар для Дз, Дж).

4 Прыналежнасць паэмнай структуры Ул. Дубоўкі да мадэрнісцкай мастацкай парадыгмы. Ул. Дубоўка ўключае ў тэкст паэм фальклорныя матэрыялы (байкі, легенды, сказы). Выкарыстанне міфа-фальклорнага матэрыялу, па меркаванню В. Максімовіча, дазваляе гаварыць пра “пазакантэкст” твора, “другі ўзровень” твора, пра “культуратворчасць як асобы від мастацкага мыслення і мастацкай рэфлексіі”. І далей даследчык працягвае: “Культуратворчасць станавілася адмысловай умовай падключанасці да сусветнай культурнай традыцыі...”. Таксама неабходна падкрэсліць блізкасць паэтычнага мыслення Ул. Дубоўкі да мадэрнізму, што звязана з працэсамі актывізацыі суб’ектыўнага пачатку.

Апалогія Красы як адзнака мадэрнісцкага мастацтва.

5 Паэмы Ул. Дубоўкі як увасабленне тэорыі ўзвышэнства ў галіне стылю: “тварэнне новых форм”, “эксперыменты па кампазіцыі”, музычнасці мовы, сказавай фразеалогіі, “эксперыменты па аднаўленні паэтычнай лексікі шляхам новага асэнсавання слоў і надання ім новых функцый, вызначаных новым светаадчуваннем” (А. Бабарэка).

Тэорыя “кантраснага вобраза”. Менавіта на кантрасным прынцеце і пабудаваны эксперыментальныя паэмы Ул. Дубоўкі: спрэчка Лірыка і Матэматыка – асноўны кампазіцыйны прыём паэмы “І пурпуровых ветразей узвівы...”, Пасажыра і Кандуктара – паэмы “Штурмуець

будучыні аванпосты”. Трэба адзначыць, што кантрасны вобраз атрымаў шырокае распаўсюджанне ў сусветнай паэзіі (П. Элюар, Л. Арагон, Р. Дэснос, творчасць сюррэалістаў).

Дысметрычны верш як адна з форм праяўлення эксперыментатарства.

Праблематыка і архітэктоніка паэм Ул. Дубоўкі. Раннія паэмы (“Студэнт”, “Бра...гінь”, “Кляновыя лісты, “Браніслава” як “цыклы мелодый-вершаў (М. Арочка).

Фармальныя пошукі Ул. Дубоўкі ў жанры паэмы: наватарства і архітэктоніка паэм “Кругі”, “Штурмуецца будучыні аванпосты”, “І пурпуровых ветразей узвівы”.

Ул. Дубоўка значна ўзбагаціў паэму ў фармальных адносінах. Мэта: пашырыць выяўленчыя магчымасці беларускай паэзіі, перадаць “дух часу”. Трыпціх аб’яднаны адзінствам мастацкай задумы. М. Арочка: “Гэта своеасаблівая трылогія паэм, структурна асэнсаваная на адзіных, удала знойдзеных наватарскіх прынцыпах формабудовы”.

Паэма “Кругі” як філасофскі роздум аб хуткаплыннасці часу, адвечным руху жыцця, яго супярэчнасцях, прызначэнні мастацтва. Задумана як шэраг колаў з адным цэнтрам (асоба аўтара). Вялікі круг – лірычны ўступ і лірычнае заключэнне. Другі круг – ліст чытачкі Насты Нарутавічанкі і адказ аўтара. Спалучэнне лірычнага (аўтарская споведзь, аўтабіяграфічныя моманты) і эпічнага (фальклорныя апавяданні), казачны эпас. Зварот да фальклору – выкананне загаду М. Багдановіча “стварэння вершаў беларускага складу”, “зробіць нашу паэзію не толькі мовай, але і духам, і складам твораў шчыра беларускай...” Ул. Дубоўка “не пазычаў” фальклорныя творы, а імкнуўся перадаць сам дух народнай творчасці.

Паэма “І пурпуровых ветразей узвівы...”. Праблематыка: лёс мастацтва, супраць “лапцей у мастацтве”. Напісана белым вершам, які толькі ў прадмове і ў апрацоўцы фальклорных кампанентаў змяняецца вершаванымі радкамі. Асноўны кампазіцыйны прыём паэмы “І пурпуровых ветразей узвівы...” – спрэчка Лірыка і Матэматыка. Матэматык: фальшывая патэтыка, непрымірымасць пазіцыі, самаўпэўненасць. Прынцып свабоднай кампазіцыі вытрыманы паслядоўна. Другая частка паэмы не адшукана.

“Штурмуецца будучыні аванпосты”. Праблематыка: сэнс і прызначэнне мастацтва, стаўленне да калектывізацыі (да 1965 не друкавалася). “Штурмуецца будучыні аванпосты” – гэта паэма – “камбайн”: для яе структуры ўласціва змяшэнне паэтычных родаў і жанраў, выкарыстанне фальклорных форм і прыёмаў. Да жанравага варыянту камбінаванай паэмы сёння звяртаюцца А. Вазнясенскі, Я. Еўтушэнка, І. Драч, А. Вярцінскі, Р. Барадулін.

Спрэчка Пасажыра і Кандуктара – у аснове паэмы “Штурмуеце будучыні аванпосты”. Ход цягніка – ход рэвалюцыі. Кандуктар: самаўпэўненасць, недапушчэнне ніякай крытыкі, фанатызм. Пасажыр: мудрасць, разважлівасць, правераныя часам. Другая частка згублена. Палемічны характар паэмы.

Лірычна-эпічны лад і драматызм зместу ў паэмах пра мінуўшчыну “Крычаўская спакуса” (1925) і “Браніслава” (1929). Творчая гісторыя.

1958 – каля паўсотні вершаў, дзве нізкі “Чакае ля берагу човен мяне”, “Пасля вандравання”. Ізноў праграмная мэта – праслаўленне Прыгажосці, Красы. Паэмы “Перад іменем Любові”, “Закладалі падмурак дзяржавы сваёй”, “Беларуская Арыядна”. “Ул. Дубоўка творчас распрацоўвае той жа прынцып апявання хараства, ачышчанага ад цяжару трагізму, акцэнтуюцца героіка змагання з аптымістычным зыходам” (М. Арочка).

Зборнік казак “Цудоўная знаходка” (1960). Зборнік “Палеская рапсодыя” (1961) – апяванне прыгажосці Палесся. 1963 – зборнік вершаваных казак “Кветкі – сонцавы дзеткі”, 1967 – аповесць “Жоўтая акацыя”, паэма “Крычаўская спакуса”, 1969 – працяг аповесці “Жоўтая акацыя” – аповесць “Ганна Алелька”, 1973 – лепшы праявічны зборнік – апавяданні-успаміны “Пялёсткі”, 1974 – дзіцячая аповесць “Як Алік у тайзе заблудзіўся”, 1975 – паэма “Усходняя казка і сібірская быль”.

Творчасць Ул. Дубоўкі і сусветны мастацкі вопыт; пераклады твораў А. Пушкіна, Дж. Байрана, У. Шэкспіра, В. Брусава, Л. Андрэева, Ду Фу, П. Тычыны, Яноніса, грузінскіх, азербайджанскіх паэтаў.

ТВОРЧАСЦЬ МІХАСЯ ЗАРЭЦКАГА

- 1 Праблематыка і мастацкія асаблівасці апавяданняў М. Зарэцкага.
- 2 Аповесць “Голы звер”: праблемнае поле.
- 3 Раман “Сцежкі-дарожкі”: лёс і духоўныя пошукі інтэлігенцыі.
- 4 Праблематыка рамана “Вязьмо”.

Міхась Зарэцкі (1901–1937) (Міхаіл Яўхімавіч Касянкаў) як адзін з найбольш яркіх прадстаўнікоў рамантычнага напрамку ў беларускай прозе 1920-х гадоў.

Праблематыка, вобразы і мастацкая спецыфіка апавяданняў “У віры жыцця”, “Адкупіўся”, “Ворагі”, “Адна партыя ў шашкі”, “Бель”, “Дзіўная”, “Кветка пажоўклая”, “Ракавыя жаронцы”. Псіхалагізм твораў: чалавек на пераломе гістарычных эпох. Гуманістычны пафас. Узнаўленне

“новых” нораваў, разбурэння сям’і (апавяданні “Бель”, “Дзіўная”). Супярэчнасць з традыцыйнымі этычнымі каштоўнасцямі. Маральна-этычныя праблемы. Спецыфіка выяўлення тэмы кахання. Драматызм і трагізм зместу. Востры дынамічны сюжэт, элементы дэтэктыва.

Творы М. Зарэцкага маюць выразна гуманістычны пафас. Пісьменнік не пабаяўся звярнуцца да адлюстравання лёсу прадстаўнікоў так званых былых (апавяданні “Ворагі”, “Адна партыя ў шашкі”, “Кветка пажоўкляя”, “Двое Жвіроўскіх”). М. Зарэцкі імкнецца праявіць міласэрнасць, спачуванне, сцвердзіць агульначалавечыя ідэалы маральнасці. М. Мушынскі падкрэслівае: “Сваімі апавяданнямі М. Зарэцкі ўмацоўваў аўтарытэт беларускай літаратуры як мастацтва гуманістычнай скіраванасці”.

Аповесць “Голы звер” (1926). Раскрыццё ў вобразе Яроцкага праяў філасофіі эгаізму, індывідуалізму. Прыёмы эмацыянальна-лірычнага і сатырычна-іранічнага пісьма ў творы.

Раман “Сцежкі-дарожкі” (1927). Лёс і пакутлівыя духоўныя пошукі інтэлігенцыі, яе адносіны да рэвалюцыйных метадаў і формаў грамадскага ўладкавання. Выялеўне складанасці і супярэчлівасці тагачаснай рэчаіснасці. Праблемы рэвалюцыі і інтэлігенцыі, рэвалюцыі і гуманізму. Вобраз Васіля Лясніцкага. Тэма кахання ў творы. Вобразы Андрэя Матруніна, Халімы. Шырыня. Дакладнасць у перадачы грамадскай атмасферы, духу і каларыту эпохі. Майстэрства ў раскрыцці характараў і адносін паміж людзьмі. Працэс станаўлення беларуса як суб’екта гісторыі. Васіль Лясніцкі імкнецца самастойна разабрацца ў тых складаных грамадскіх працэсах, што адбываюцца ў краіне. Як прадстаўнік інтэлігенцыі ён імкнецца захаваць прынцыпы маральнасці, асэнсоўваць грамадскія працэсы праз прызму чалавечнасці.

Эстэтычная і грамадзянская пазіцыя пісьменніка ў артыкулах “Два экзамены (Да пытання аб тэатральнай крытыцы)”, “Чым пагражае нам Белдзяржкіно” (1928), нарысе “Падарожжа на новую зямлю” (1928). Нападкі вульгарызатарскай крытыкі ў канцы 1920-х – пачатку 1930-х гадоў на М. Зарэцкага. Лёс рамана “Крывічы” і гістарычнай драмы “Рагнеда”.

Драматургія М. Зарэцкага: “Віхор на балоце” (1928), “Белыя ружы” (1928–1929), “Ная” (1936) і інш. Праблематыка і мастацкая спецыфіка гэтых п’ес.

Раман “Вязьмо” (1932). Глыбіня ў паказе трагізму масавай калектывізацыі і гуманістычнае гучанне твора. Псіхалагічная змястоўнасць вобраза Карызны. Вобраз Пацяроба як “страшнага калектывізатара”, прыхільніка гвалтоўных, камандна-адміністрацыйных метадаў кіравання. Сэнсавая напоўненасць вобраза Галілея (Ахрэма Пунціка).

Праўдзівае ўзнаўленне часу і падзей. Праблема асабістага і грамадскага ў рамане. Філасафічнасць твора. Вобраз вязьма, думка пра сілу грамадскіх абставін, фатальную наканаванасць, лёс чалавека. Выяўленне інтымных пачуццяў. Спецыфіка лірычна-рамантычнага стылю.

ТВОРЧАСЦЬ ЛУКАША КАЛЮГІ

1 Навелістыка Л. Калюгі.

2 Аналіз сацыяльных і псіхалагічных працэсаў ў аповесці “Ні госць, ні гаспадар”.

3 Мастацкія прынцыпы паказу народнага жыцця ў аповесці “Нядоля Заблоцкіх”.

4 Незавершаныя творы Лукаша Калюгі

Лукаш Калюга (1909–1937) (сапр. Канстанцін Пятровіч Вашына) Псеўданімы: Кастусь Палявецкі, Лукаш Калюга). Беларускі празаік, перакладчык.

Нарадзіўся ў сялянскай сям’і. Яшчэ ў школе захапляўся вельмі пашыранай у 1920-я гады краязнаўчай працай, запісваў народныя песні, словы і звароты народнае мовы і іншыя фальклорныя творы сваёй мясцовасці. З 1928 года – студэнт МБПТ (педтэхнікум). Адначасова з вучобай рэдагаваў і перакладаў розныя тэксты для Белдзяржвыдавецтва, шмат пісаў. З 1929 года – сябра літаратурнага аб’яднання “Узвышша”.

Дэбют – апавяданне “Вясна” (1927).

У 1928 годзе часопіс “Узвышша” друкуе аповесць “Ні госць, ні гаспадар”. 1931 год – надрукавана першая частка аповесці “Нядоля Заблоцкіх” – “Прыгоды і летуценні” (часопіс “Полымя”).

Лукаш Калюга – адзін з найбольш таленавітых беларускіх празаікаў 1920–1930-х гадоў I. Чыгнын пісаў: “Проза Л. Калюгі – прыклад найбольш плённага філасофска-сацыяльнага паглыблення традыцый мастацкага адлюстравання нацыянальнага быцця і смелага рэфарміравання нормаў беларускай літаратурнай мовы”.

З. Драздова адзначыла: “Духоўнасць і час, народ і памяць. Сучаснасць і вытокі народнай свядомасці – гэтыя праблемы мэтанакіравана распрацоўваліся ва ўскіх творах Л. Калюгі, прычым кожны з наступных як бы працягвае і паглыбляе праблемы, узнятыя ў папярэдніх”. Даследчыца працягвае: “Нават тэматыка першых твораў празаіка гаворыць пра яго нестандартнасць. Пісьменніка цікавіць тое, што на пэўны час ў літаратары 1920-х гадоў як бы адышло на другі план – прыроднае,

псіхалагічнае ў чалавеку, а не сацыяльнае, класовае. У полі зроку Калюгі тое, што розніць яго ад іншых, падкрэслівае ўнікальнасць. Аўтара вабіць жывы, супярэчлівы характар, выцягнуты з глыбінь народных”.

Прыкладам, апавяданні “Баркаўцы – добрая вёска і баркаўчане – вясёлыя людзі”, “Краўцы і чаляднікі”, “Як Міхалюку Баркаўцы даліся ў знакі”, “Ілюк-даследчык”, “Трахім – штучны чалавек”, “Тахвілін швагер”). Творы Л. Калюгі вылучае адметны псіхалагізм, “Лук’ян – капераціўскі сабака”.

І. Чыгрын падкрэслівае: “У наяўнасці, такім чынам, рэзкі паварот да мастацкага адлюстравання жыцця праз раскрыццё прыроднай сутнасці чалавека, завастрэнне ўвагі на ўнутраных індывідуальна-чалавечых якасцях героя, ледзь не абсалютызацыя такога завастрэння. <...> Акцэнтаванне праблематыкі на людзях звычайных, паводле выразу самога пісьменніка, сведчыць пра гуманістычны пафас твораў”.

Мова твораў Л. Калюгі вылучаецца багатым выкарыстаннем дыялектных і рэгіянальных слоў і фразеалагізмаў, што дэманструе выяўленчыя магчымасцей беларускай мовы. Узвышэнскія эстэтычныя прынцыпы, іх рэалізацыя ў творах пісьменніка. Арыентацыя на народнае жыццё і народную мараль, іх паэтызацыя.

Аповесці “Ні госць, ні гаспадар” (напісаў у 18 год) як глыбокі аналіз сацыяльных і псіхалагічных працэсаў грамадства 1920-х гадоў. Праблема: выкрыццё кар’ерызму, прыстасавальніцтва.

Аповесць “Нядоля Заблоцкіх”: праблема адчужэння ад роднай зямлі. Л. Алейнік: “Адметнасцю твора з’явілася глыбокая філасафічнасць, якая дасягалася не ў апошнюю чаргу дзякуючы шчодрому выкарыстанню элементаў беларускай міфалогіі і фальклору”. Так званы лацінаамерыканскі сіндром у беларускай літаратуры. З. Драздова: “Ідэнтычны Калюгаваму тып мастацкага асэнсавання жыцця ў “Нядолі Заблоцкіх” мы назіраем у творчасці сучаснага лацінаамерыканскага пісьменніка Гарсія Маркеса”.

Ідылічны свет сялянскага жыцця, любоў селяніна да працы, парадку малое Лукаш Калюга ў аповесці “Нядоля Заблоцкіх”: “І ўсё ў Савэрына рабілася па-старасвецку. Усякі ў яго меў сваё месца і сваю работу. Гэтай работы ды Савэрынавага слова пільнаваўся кажан, і ўсё ў пару зроблена было: у пару з поля збіралі, у пару і ў меру бралі з свірна што трэба на свой абыходак. Ніводзін колас дарма не загінуў. Бывае, вяжуць снапы на жменькі жаты, ячмень ці авёс, а потым Савэрын загадае ўзяць кашэлікі ды перайсці ячнішча, аўсянішча – каласы пазбіраць, каб, як казаў па-старасвецку той дзед Заблоцкі: “Божы дар дарма на полі не прападаў”.

Мастацкія прынцыпы паказу народнага жыцця ў аповесці “Нядоля Заблоцкіх” (1931). Зварот аўтара да народных паданняў, забабонаў, звычаяў, прыкмет. З. Драздова: “Калюга выкарыстоўвае народную творчасць як мастак-філосаф, які хлча зразумець, што такое чалавек у гэтым свеце”. Падтэкставасць твора, элементы філасофскай прыпавесці ў “Нядолі Заблоцкіх”. Багацце чалавечых тыпаў і характараў, адлюстраваных у аповесці. Гумар у творы, моўныя сродкі камізму (іронія, каламбур, параўнанні, інш.).

Творчасць 1930-х гадоў: незавершаны раман “Пустадомкі”, апубл. 1990; аповесці “Дзе косці мелюць”, “Зэнка малы ніколі не быў”, “Зоры Вам Вядомага горада”, “Утрапенне”, апубл. 1989.

ТВОРЧАСЦЬ КАНДРАТА КРАПІВЫ

- 1 Кандрат Крапіва – адзін са стваральнікаў беларускай сатыры.
- 2 Сатырычныя паэмы К. Крапівы.
- 3 Раман “Мядзведзічы”: праблемнае поле.
- 4 Драматургія К. Крапівы.

Кандрат Крапіва (1899–1991) (сапр. Кандрат Кандратавіч Атраховіч) – адзін са стваральнікаў беларускай сатырычнай прозы, паэзіі і драматургіі, родапачынальнік беларускай байкі, раманіст. Удзельнік чатырох войнаў (афіцэр царскай арміі ў Першую сусветную, камандзір чырвонаармейскага ўзвода ў грамадзянскую вайну, камандзір стралковай і кулямётнай роты ў заходнебеларускай кампаніі і фінскай вайне, ваенны карэспандэнт у Вялікую Айчынную вайну).

Быў сябрам аб’яднанняў “Маладняк” і “Узвышша”. Дырэктар Інстытута мовазнаўства Акадэміі Навук БССР, акадэмік і віцэ-прэзідэнт Акадэміі Навук БССР. Адыграў вялікую ролю ў стварэнні руска-беларускіх і беларуска-рускіх слоўнікаў, якія выходзілі пад ягонай рэдакцыяй.

Вядомы перш за ўсё як сатырык: зборнікі “Асцё”, “Крапіва”, “Ухабы на дарозе”, “Калючы строй”, “Байкі”, “Жаба ў каляіне”, “Біблія” і інш.

Жанры: фельетоны, памфлеты, сатырычныя вершы і байкі. Аб’ект высмейвання – абібокi, прыстасаванцы, падхалімы, п’яніцы, махляры, самаўпэўненыя і пыхлівыя дурні.

Алегорыя – іншасказанне, перадача думкі і абстрактных паняццяў праз прадмет (адушаўлены ці неадушаўлены) ці слоўна-вобразны знак. Кампазіцыйна байкі складаюцца з дзвюх частак: апавядальнай, у якой эфект камізму дасягаецца камічнай сітуацыяй і алегарычнымі вобразамі, і маралі, вываду.

Многія выразы К. Крапівы сталі крылатымі: “Каб Сонца заслانیць, вушэй асліных мала”, “Другі Баран ні “бэ” ні “мя”, а любіць гучнае імя”, “Як ты свінню ні кліч, яе заўсёды выдасць лыч”, “Кіраваць-то ты кіруй, ды не вельмі тузай”; “Да славы прагныя, ды вузкія ў плячах”, “Памагаць, седзячы на возе”. “Вельмі надзённыя па сваёй тэматыцы, яны часта мелі прамую агітацыйную накіраванасць і ствараліся звычайна як жывы водгук на канкрэтныя падзеі часу. Персанажамі баек з’яўляюцца жывёлы, якія ўвасабляюць чалавечыя характары з уласцівымі ім тымі ці іншымі рысамі. Так, мядзведзь – часцей за ўсё ўвасабленне нехлямяжасці і тугадумства, ліса – хітрасці, асёл – тупасці, леў – сілы”.

Пастаноўка маральна-этычных праблем (“Махальнік Іваноў”, “Чорт”, “Каршун і Цецярук”, “Дэкрэт”, “Саманадзейны Конь”, “Поп і Папугай”, “Асёл Ісуса Хрыста”, “Шляхі да ісціны”, “Філософ і рака”, інш.).

Сатырычныя паэмы К. Крапівы, працяг і развіццё ў іх ідэйна-эстэтычных прынцыпаў малой сатырычнай паэзіі. Дэгенерацыя вайны, іранічна-рэалістычнае асвятленне тэмы гераічнага подзвігу ў паэме “Шкірута” (1928).

Тэндэнцыйнасць паэмы “Хвядос – Чырвоны нос” (1930). Сатырычныя апавяданні К. Крапівы.

Раман “Мядзведзічы” (1932), яго бытапісальніцкі характар. Навелістычная кампазіцыя рамана як сродак стварэння панарамы жыцця беларускай вёскі ад грамадзянскай вайны да калектывізацыі. Багацце вобразаў і тыпаў, каларытнасць і падтэкставасць персанажаў.

Драматургія К. Крапівы: рэаліі эпохі калектывізацыі ў п’есе “Канец дружбы” (1934). Тэма здрады спрадвечным чалавечым ідэалам у імя ідэй часу. Драма “Партызаны” (1937). Сатырычная камедыя “Хто смяецца апошнім” (1939). Пераканаўчасць і злабадзённасць персанажаў.

Сатырычная паэзія К. Крапівы перыяду Вялікай Айчыннай вайны як узор паэзіі, што цалкам адпавядала бягучым патрэбам дня. Драматычныя творы К. Крапівы “Проба агнём”, “Валодзеў гальштук” (абедзве – 1943).

Камедыя “Мілы чалавек” (1945) – сатыра глыбокіх грамадскіх абгульненняў. Прайдзісвет Жлукта як тып, што народжаны канкрэтнымі грамадска-палітычнымі абставінамі.

Уплыў “тэорыі бесканфліктнасці” на драматургію К. Крапівы 1940–1950-х гадоў (“З народамі”, “Зацікаўленая асоба”, “Людзі і д’яблы”).

Фантастычная камедыя “Брама неўміручасці” (1972). Філасофскі падтэкст твора, аналіз грамадскіх нораваў і маралі. П’еса “На вастры” (1982).

К. Крапіва – перакладчык твораў А. Чэхава, М. Гоголя, І. Крылова, Я. Гашака, У. Шэкспіра і інш.

Традыцыі К. Крапівы ў сучаснай паэзіі, прозе, драматургіі.

ТВОРЧАСЦЬ ЯЗЭПА ПУШЧЫ

1 Паэтыка вершаў Я. Пушчы.

2 Цыклы вершаў “Асеннія лісты” і “Лісты да сабакі”.

3 Паэтычны эпас Я. Пушчы.

Сапр. Іосіф Паўлавіч Плашчынскі. (1902–1964). Псеўданімы: Лясун, Я. Кудзер, Л. Трыер, Я. Пушча. Першы верш – 1923 (часопіс “Полымя”). За 1923–1929 гады апублікавана пяць паэтычных кніг (“Раніца рыкае” (1925), “Vita” (1926), “Дні вясны” (1927), “Песні на руінах” (1929), “Крывавы плакат” (1930), 3 паэмы.

У адрозненне ад прыхільнікаў паэзіі сацыяльнай, “вытворчай”, публіцыстычнай, твораў Я. Пушчы ўласціва паглыбленне ва ўнутраны свет чалавека. Вернасць вёсцы, вясковай тэматыцы. Светаадчуванне, эстэтычныя густы паэта сфарміраваны вясковай стыхіяй.

Паэтыку твораў Я. Пушчы вылучае:

1 Прыродаапісальныя вершы як сродак выяўлення патрыятычных пачуццяў.

2 Арганічны склад лірыкі Я. Пушчы: натуральнае разгортванне апісанняў, адсутнасць дэкларацыйнасці, рытарычнасці, “бурапеннасці”, падкрэслена кідкіх вобразаў. Арыентацыя на фальклорную меладычнасць, песеннасць, сімваліку.

3 Сказная тэма – тэма Красы. Вобразы Мадонны. Прыгажосць набывае быццёвы, анталагічны статус. Але ж, побач з гэтым, і адчуванне разрыву паміж жыццём і культурай.

4 Паказальныя – рысы імажынізму. Вершы-імпрэсіі, паэтызацыя, апісанне ледзь улоўных настрояў, пачуццяў, эмацыянальных адносін да жыцця.

5 Пошукі ў галіне формы пазней прывялі Я. Пушчу да экспрэсіянізму (творчасць узвышаўскага перыяду). В. Максімовіч лічыць, што зварот Я. Пушчы да экспрэсіянізму – пратэст паэта “супраць псеўдамажорнасці ў літаратуры”, што наглядаецца ў вершах “Браты вы мае!..”, “На дарогах крыжавых”, “Вечнае Ранне-Месія”.

6 Вершы Я. Пушчы нясуць важкі падтэкст: “Ад мяса і крыві // Набухлі жылы глебы... // І ўсюды я бачу жалобны банкет”.

7 Грамадзянская смеласць і мужнасць.

8 Уплыў С. Ясеніна. Я. Пушча ў вершы “Я сын дубровы кругалістай” пісаў: “Я паэт сялян”.

9 Уплыў бельгійскага паэта-сімваліста Э. Верхарна.

Цыклы вершаў “Асеннія лісты” і “Лісты да сабакі”, па словах І. Багдановіч, “ аказаліся ў эпіцэнтры крытычнай барацьбы канца 1920-х – пачатку 1930-х гадоў”.

“Асеннія лісты” (1927). Танальнасць – мінорная (“асенняя”).

“Лісты да сабакі” Я. Пушчы (1927). І. Багдановіч: “Так стваралася Пушчам алегорыя Бацькаўшчыны, гістарычны лёс якой успрымаўся паэтам трагічна, і ён шукаў адпаведныя формы для яго ўвасаблення”. Цыкл грунтуецца на літаратурных рэмінісцэнцыях, як нацыянальных, так і еўрапейскіх, як кніжных, так і фальклорных. Аўтар параўноўвае сябе з Адысеем (алюзія на “Адэсею” Гамера і “Трыстана і Ізольду”. Нацыянальныя рэмінісцэнцыі: “Ляжыць акраец хлеба нас стальніцы, а ў збане на сталі юнацтва ружы”.

Ясенінскія ўплывы: падтэкставасць, ясенінскія асацыяцыі, зварот да звяроў – “сяброў нашых меншых”, абарона старой вёскі, вобраз бадзьяжнага паэта.

Паэтычны эпас Я. Пушчы. Паэмы “Песня вайны” (1927–1928), “Цень консула” (1928), “Крываваы плакат” (1930). Паэмы аб’яднаны адзінствам аўтарскай задумы: стварыць шырокае эпічнае палатно, паказаць пераломныя ў гісторыі беларусаў моманты – імперыялістычную і грамадзянскую вайну. Маштабнасць аўтарскай задумы. Падзеі ва ўсіх трох паэмах разгортваюцца храналагічна.

Выкарыстанне ў паэме “Цень консула” прыёму “пераапанання”. І. Багдановіч: “Багацце вобразных сродкаў, філасофская глыбіня зместу ўсіх названых вышэй твораў дазваляюць лічыць іх шэдэўрамі грамадзянскай лірыкі канца 1920-х гадоў, а Язэпа Пушчу адным з буйнейшых паэтаў таго часу, прайшоўшага шлях творчай эвалюцыі ад авангарднага кірунку імажынізму, да стварэння шырокіх, панарамных умоўна-алегарычных карцін трагічнага народнага быцця”. Адлюстраванне ў творчасці Пушчы 1920-х гадоў найбольш характэрных рысаў авангарду як эстэтычнай з’явы.

ТВОРЧАСЦЬ УЛАДЗІМІРА ЖЫЛКІ

1 Віленскі перыяд: паэма “Уяўленні” (1922), “На ростані” (1924).

2 Мінскі перыяд: “3 палёў Заходняй Беларусі” (1924).

3 Паэма “Тэстамент”.

Ул. Жылка (1900–1933). Ул. Калеснік пісаў: “Жыццё і творчасць Ул. Жылкі ўнікальныя сваёй гістарычнай ёмістасцю і трагічнай ха-

рактэрнасцю для Беларусі. Папулярнасць Жылкі адраджаецца сёння разам з развіццём эстэтычнага густу чытачоў і пераадоленнем памылковага ўяўлення, быццам беларуская літаратура прасцецка-мужыцкая, падфальклорная. Ул. Жылка пісаў на аснове беларускага і сусветнага вопыту”.

Падабенства з паэзіяй і лёсам М. Багдановіча. Жыццё ў літаратуры – 13 год, як і ў М. Багдановіча. Блізкія і творчыя арыенціры, і спецыфіка таленту, і нават хвароба (сухоты), якая таксама доўжылася 13 год. “Трагічнае падабенства лёсаў адчуваў і сам Ул. Жылка. Лёс М. Багдановіча праступае ў радках Ул. Жылкі прадчуваннем смерці ад сухотаў, у далечыні ад радзімы” (Ул. Калеснік).

Першы верш – “Покліч” (1920). Творам Ул. Жылкі ўласцівы адраджэнскі пафас. Яго называлі рыцарам Беларусі, Песняром Адраджэння: вершы “Віхор”, “Мы”, “Палімпсест”, “Альбігоец”, “Вершы аб Вільні”. Ул. Калеснік: “Адраджэнне для яго лірычнага героя – гэта рыцарская справа, шлях да грамадзянскай годнасці, умова асабістага шчасця. Нікому з беларускіх паэтаў не ўдалося так арганічна сплавіць у адзін вобраз Беларусі і каханую дзяўчыну... Рыцарская вернасць была, відаць, самай высокай рысай яго характару...”.

Верш “Віхор”: аўтар паказвае абуджэнне беларускага народа і яго імклівы пераможны рух да свайго гістарычнага самасцвярджэння. Цыкл вершаў аб Вільні – паэтычнае “месіянства на мусульманскі ўзор” (А. Луцкевіч). Вільня для Ул. Жылкі – “крывіцкая Мекка”.

Лёс Беларусі паэт параўноўваў з лёсам рукапісаў-палімпсестаў. Верш “Палімпсест” пераклікаецца з багдановічаўскімі “Перапісчыкамі”, “Летапісцам”, “Кнігай”.

Галоўны матыў вершаў Ул. Жылкі – радзіма, яе мінулае і будучыня. Паэма “Уяўленне” – гісторыя руху нацыянальнага адраджэння.

Неарамантычны характар творчасці Ул. Жылкі. Ул. Калеснік: “Жылка стаў камертонам заходнебеларускай паэзіі, сцвердзіўшы, што найбольш арганічная для заходнебеларускага стану жыцця – паэзія рамантычная. Яна вельмі натуральна выяўляла героіку змагання”.

Ул. Жылка далучаў беларускую літаратуру да экзістэнцыйных праблем, актуальных да сусветнай культуры. “Арыентацыя на еўрапейскі авангард выявілася ў павышанай экспрэсійнасці стылю, эстэтызацыі пакутаў, цікавасці да феномену несупадзення жорсткай рэальнасці з высокімі ідэаламі, да падсвядомага” (М. Арочка). Вершы Ул. Жылкі – гэта вершы-самааналіз, споведзь, медытацыя, рэфлексія: “Узысці на вогнішча натхнення”, “Бяссонне”, “Думы і настроі”. Спалучэнне дынамікі руху з музыкай слова, глыбокі псіхалагізм, дакладнасць душэўнага перажывання.

“Яго захаплялі боская краса Сусвету” (“Я – грамнічная свечка прад Богам”), чалавек як боскае стварэнне, таямнічая і хвалюючая жаночая прыгажосць. Эстэтычная катэгорыя характава займае цэнтральнае месца ў паэтычным светапоглядзе Ул. Жылкі” (М. Арочка).

Ул. Жылку ўласціва ўстаноўка на ўзбагачэнне нацыянальнай прасадычнай традыцыі еўрапейскімі формамі, імкненне да абнаўлення паэтычнай формы (“Ул. Жылка фактычна падхапіў і развіў устаноўку М. Багдановіча на ўзбагачэнне нацыянальнай прасадычнай традыцыі паэтычнымі формамі, што былі выпрацаванымі еўрапейскімі літаратурамі”, па словах М. Арочкі), паглыбленне ў стыхію прыгажосці, на што паўплывала і адукацыя Ул. Жылкі (Пражскі ўніверсітэт з яго славутай філалагічнай школай), валоданне еўрапейскімі мовамі, веданне замежнай літаратуры (Бадлер, Рыльке, Шэлі, Волькер, Ібсен).

Элегічная танальнасць вершаў Ул. Жылкі, якая была абумоўлена як асаблівасцямі самой натуры паэта, так і акалічнасцямі лёсу, перажываннямі ўнутранага плану.

Назва зборніка “На ростані”: трывога за лёс радзімы, адлюстраванне ўласнай унутранай раздвоенасці. Ідэалы паўстанцкай барацьбы. Вершы-медытацыі “Скажы”, “Чырванее захад ад марозу”, “Душа мая тужлівая”, “Вечарам”, “Вецер”, “Туман”.

Любімы паэт – Ш. Бадлер.

Філасофская лірыка: “Пралескі”, “Душа”, “Увечары”.

Мінскі перыяд творчасці. Зборнік “З палёў Заходняй Беларусі”. Канфлікт з кіраўніцтвам “Маладняка” і БелАПП. Паэма “Тэстамент”.

Паэма “Тэстамент”. Аўтабіяграфічная філасофска-медытатыўная. У цэнтры яе – роздум над сваім лёсам, над прызначэннем творцы наогул.

ТВОРЧАСЦЬ ЯНКІ МАЎРА

1 Станаўленне мастацкай індывідуальнасці.

2 Аповесці “Чалавек ідзе”: пазнаваўча-прыгодніцкі характар твора.

3 Аповесці “У краіне райскай птушкі”, “Сын вады”.

4 Навукова-фантастычны твор “Фантамабіль прафесара Цылякоўскага.

5 Рэальная аснова сюжэта рамана “Амок”.

6 “Палескія рабінзоны” – новы крок у авалоданні навукова-прыгодніцкім жанрам.

7 Педагагічнае і мастацкае наватарства аповесці “ТВТ”.

8 Аўтабіяграфічная трылогія Я. Маўра “Шлях з цемры”.

Янка Маўр (1883–1971) – заснавальнік беларускай дзіцячай літаратуры і жанра навуковай фантастыкі.

З першым апавяданнем выступіў у друку ў 1926 годзе (часопіс “Беларускі піянер”). Аўтар кніг аповесцей, апавяданняў “Чалавек ідзе” (1927), “У краіне райскай птушкі” (1928, 1983), “Сын вады” (1928), “Палескія рабінзоны” (1930, аповесць экранізавана ў 1935), “Слезы Тубі” (1930), “Аповесць будучых дзён” (1932), “ТВТ” (1934), “Вакол свету” (1947), “Шлях з цемры” (1948), “Апавяданні” (1951), “Аповесці і апавяданні” (выбранае, 1954), “Фантамабіль прафесара Цылякоўскага” (часопіс “Маладосць”, 1954–1955), рамана “Амок” (1930).

Пераклаў на беларускую мову асобныя творы Г. К. Андэрсена, Д. Маміна-Сібірака, М. Прышвіна, А. Чэхава, Р. Кіплінга, М. Твэна, Ж. Верна, В. Гюго, А. Гайдара.

Пазнаваўча-прыгодніцкі характар аповесці “Чалавек ідзе”. Імкненне адлюстраваць працэс сапіентацыі першабытнага чалавека. Адыход за рамкі дакладнай навуковасці, імкненне дзякуючы фантазіі ўзнавіць сцэнкі з жыцця першабытнага чалавека, змадэліраваць яго пачуцці, думкі ў тых ці іншых канкрэтных сітуацыях. Адсутнасць дыялогу, унутраны драматызм. Элементы прыгодніцтва, загадкавыя загадоўкі раздзелаў, казачны зачын: “Гэта было даўно-даўно... Можна мільён гадоў назад”. Тэндэнцыя спалучэння пазнавальнасці і прыгодніцтва.

Экзатычны матэрыял аповесцей “У краіне райскай птушкі”, “Сын вады”. Гуманістычная пазіцыя пісьменніка ў творы, крытыка каланіялізму. Зварот да традыцый сусветнай прыгодніцкай класікі: таёмнічасць, загадканасць, дынамізм дзеяння, выкарыстанне рэтраспекцыі. Шырокае прыцягненне пазнавальнага матэрыялу: апісанне флары і фауны экзатычных краін, абрадаў і звычаяў туземных народаў.

Рысы характару Манга як дзіцяці прыроды. Аўтарская іронія ў дачыненні да міс Грэт. Апісанні экзатычнай прыроды, з аднаго боку, і Лондана, з другога, як фон дзеяння аповесці. Арганічнае спалучэнне прыгодніцтва і пазнавальнасці ў творы, цэласнасць яго кампазіцыі.

Рэальная аснова сюжэта рамана “Амок” (1930), насычанасць твора жыццёва-канкрэтным матэрыялам (барацьба інданезійскага народа). Прыгодніцкія элементы: трансфармацыямі раманага часу, пераўвасабленні, паядынкі, пагоні, цуды. Паказ ўзаемаадносін белых уладароў краіны і абарыгенаў. Імкненне да псіхалагічнасці. Публіцыстычнасць твора. Лінія Піпа, праз якую рэалізуецца пазнавальны характар твора. Складаная структура рамана.

Сацыяльнасць і высокі гуманізм апавяданняў “Слезы Тубі”, “Незвычайная прынада”, “Лацароні” (1930).

“Палескія рабінзоны” (1930). Класічная сусветная літаратурная традыцыя як аснова твора. Надзённасць аповесці ў плане праблематыкі

“чалавек – прырода”. Жыццё прыроды як мера гармоніі, жыццё людзей – увасабленне хаосу. Выхаванне на матэрыяле твора патрыятычных па-чущыў і экалагічнай свядомасці чытачоў.

Педагагічнае і мастацкае наватарства аповесці “ТВТ” (1934). Рысы часу ў аповесці. Камічнае ў творы. Актуальнасць аповесці ў сцвярджэнні законаў калектывізму і сяброўства паміж дзецьмі.

Мініяцюра “Шчасце” (1954) аб узаемадачыненнях свету дарослых і свету дзяцей, аб паразуменні паміж пакаленнямі. Тонкі псіхалагізм твора, увага да дзіцяці як да асобы.

Праца Я. Маўра над кнігай успамінаў дзяцей аб Вялікай Айчыннай вайне “Ніколі не забудзем” (1948).

Навукова-фантастычны твор “Фантамабіль прафесара Цылякоўскага” (1954). Арыгінальнасць творчай ідэі – магчымасць выкарыстання энергіі чалавечай думкі. Традыцыі сусветнай фантастычнай літаратуры ў творы. Памфлетны паказ ЗША.

Аўтабіяграфічная трылогія Я. Маўра “Шлях з цемры” (1971) – працяг традыцый аўтабіяграфічнай прозы ў сусветнай і беларускай літаратуры. Чалавек і гісторыя ў творы. Лірызм, іронія і самаіронія, гумар, дакладнае апісанне рэалій жыцця канца XIX – пачатку XX стагоддзя.

Значэнне Я. Маўра: стваральнік дзіцячай беларускай літаратуры, заснавальнік новых жанраў, першаадкрывальнік новых тэм, які значна пашырыў часова-прасторавыя абсягі беларускай літаратуры; творчы прадаўжальнік сусветных літаратурных традыцый і адначасова наватар, прадказальнік.

ТВОРЧАСЦЬ АНДРЭЯ МРЫЯ

1 Ранняя творчасць празаіка як мастацкая школа.

2 Сатырычнае выкрыццё абывацельшчыны і правінцыялізму ў рамана “Запіскі Самсона Самасуя”.

3 Раман “Запіскі Самсона Самасуя” ў нацыянальным і сусветным літаратурным кантэксце.

Сапр. Андрэй Антонавіч Шашалевіч (1893–1943). Выдатны беларускі празаік, аўтар першага ў айчыннай літаратуры сатырычнага рамана.

Ранняя творчасць празаіка (1924–1926 гады). Нарысы, абразкі, замалёўкі, навелы як мастацкая школа стварэння яркіх, каларытных характараў, незвычайных сюжэтаў і калізій. Уплыў творчых устаноў “Узвышша” на фарміраванне эстэтычных прынцыпаў А. Мрыя.

Апавяданне “Камандзір” (1927). Палеміка з рамантызацыяй “скурной курткі” маладнякоўцамі. Апавяданне “Гармонія ў ружовым” (1927). Крытыка абывацельшчыны. Апавяданні “Няпросты чалавек” (1927), “Рабін” (1929).

Выкрыццё абывацельшчыны і правінцыялізму ў рамане “Запіскі Самсона Самасуя” (1929). Адсутнасць альтэрнатывы вобразу Самсона Самасуя. Універсальнасць смеху, разнастайнасць мастацкіх прыёмаў і сродкаў аўтарскага пісьма: гратэск, карыкатура, парадзіраванне, іронія, парадокс і інш. Ліст Андрэя Шашалевіча “Другу працоўных Іосіфу Вісарыёнавічу Сталіну”.

Творчасць А. Мрыя ў нацыянальным і сусветным літаратурным кантэксце (“Прамова Мялешкі”, К. Крапіва, Ф. Рабле, М. Салтыкоў-Шчадрын, М. Булгакаў, І. Ільф і Я. Пятроў, М. Зошчанка, А. Платонаў і інш.).

Майстэрства выкарыстання семантычна пазначанымі гратэскавымі імёнамі: Самсон Самасуй, аграном Агніцік, настаўнікі Юрлік і Юзька Гыля, суддзя Торба, “касір рабкопа” (раённага кааператыва) “Зісь” Шкулік, Курыца, Курапата і Багародзіца, Мамон, Смятана Бурчайла з жонкай, Самчык, тэлеграфістка Горбік, бухгалтар Лін, Беларыбка, настаўнік Калабуха, паэт Ягор Гарачы, тэлеграфіст Свездзялюк. Парадзіраванне казённа-бюракратычнай мовы.

ЛІТАРАТУРА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

1 Гістарычныя абставіны фарміравання заходнебеларускай літаратуры.

2 Літаратурна-філасофскае эсэ І. Абдзіраловіча “Адвечным шляхам”.

3 Перыядычны друк.

4 Багацце кірункаў, формаў, ідэй, эстэтычных канцэпцый.

Гістарычныя абставіны фарміравання заходнебеларускай літаратуры, храналагічныя межы яе існавання. Трагічнасць лёсу беларускага народа, падзеленага па Рыжскім дагаворы (1921) паміж дзвюма краінамі. Літаратура Заходняй Беларусі як асобны раздзел ў агульнанацыянальнай мастацкай спадчыне. Вільня як духоўна-кансалідуючы беларускі цэнтр на Захадзе. Беларуская перыёдыка. Дзейнасць “Грамады”, ТБШ. Палітыка паланізацыі, пераслед беларускіх дзеячоў. Дзейнасць А. Луцкевіча, Б. Тарашкевіча, У. Самойлы (Сулімы). Эсэ “Гэтым пераможаш”.

Пісьменнікі – “нашаніўцы” і іх роля ў фарміраванні традыцый паэзіі, прозы, драматургіі, публіцыстыкі ў літаратуры Заходняй Бела-

русі 1920-х гадоў (М. Гарэцкі, Л. Родзевіч, У. Самойла, Ф. Аляхновіч, І. Канчэўскі, Ядвігін Ш., інш.). Дамінаванне публіцыстыкі на першым этапе існавання заходнебеларускай літаратуры.

Літаратурна-філасофскае эсэ І. Абдзіраловіча (І. Канчэўскага) “Адвечным шляхам” (1921) і яго ўплыў на фарміраванне ідэйна-эстэтычных арыенціраў заходнебеларускай літаратуры. Канцэпцыя нацыянальнага характару паводле І. Абдзіраловіча. Становішча Беларусі паміж Усходам і Захадам. Ідэалы вызваленчай барацьбы. Сцвярджэнне крэатыўных магчымасцей нацыі. “Сваім філасофскім універсализмам Абдзіраловіч блізкі да ідэй заходніх філосафаў-ідэалістаў С. Кіркегара і А. Шапенгаўэра, якія духоўна падрыхтавалі пераход да новага мыслення, адэкватнага выклікам XX стагоддзя.” (Ул. Конан).

Беларускі перыядычны друк таго часу як асноўная сфера функцыянавання мастацкага слова, багацце выданняў першай паловы 1920-х гадоў і прычыны кароткатэрміновага існавання многіх з іх (“Беларускае слова”, “Беларускі зван”, “Наша будучыня”, “Сялянская праўда”, “Голас беларуса” і інш.). Разнастайнасць часопісных выданняў у Заходняй Беларусі (“Беларускі летапіс”, “Шлях моладзі”, “Хрысціянская думка” і інш.). “Калоссе” як узор “тоўстага” літаратурнага часопіса, на старонках якога друкаваліся ідэйныя антаганісты.

Прыход новай генерацыі літаратараў у сярэдзіне 1920-х гадоў (А. Салагуб, М. Машара, М. Васілёк, П. Пестрак, В. Таўлай, Х. Ілляшэвіч, інш.). Актывізацыя і палітызацыя грамадскага жыцця. Дзейнасць Беларускай сялянска-работніцкай грамады як каталізатар развіцця літаратурнага руху Заходняй Беларусі. Яднанне палярных палітычных сіл на глебе ідэі служэння Беларусі.

Дамінаванне паэзіі ў перыяд з сярэдзіны 1920-х да 1939 года. Вытокі рамантычнай паэзіі Заходняй Беларусі. Багацце кірункаў, формаў, ідэй, эстэтычных канцэпцый (паэзія М. Танка, У. Жылкі, М. Краўцова, П. Пестрака, Х. Ілляшэвіча, А. Салагуба, В. Таўлая, М. Машары, К. Сваяка, А. Зязюлі, А. Іверса, М. Засіма, А. Мілюця, Н. Тарас, інш.). Жанравая эстэтычная разнастайнасць паэтычнага эпасу М. Танка 1930-х гадоў (“Нарач”, “Журавінавы цвет”, “Сказ пра Вяля”, “Кастусь Каліноўскі”).

Заходнебеларуская драматургія як працяг традыцый драматургіі нашаніўскай. Л. Родзевіч і яго аднаактовыя п’есы, драматычныя абразкі (“На каляды”, “Досвіткі”, “Кавалі”). Ф. Аляхновіч як вядучы драматург заходнебеларускай літаратуры (“Няскончаная драма”, “Заручыны Паўлінкі”, “Пан міністр” і інш.). Жанравая разнастайнасць яго п’ес. Ф. Аляхновіч і “новая драма” (Г. Ібсен, С. Пшыбышэўскі, А. Чэхаў і інш.). Значэнне кнігі Ф. Аляхновіча “Беларускі тэатр” (1924) для беларускага тэатразнаўства.

Крытычныя і літаратуразнаўчыя працы ў заходнебеларускай літаратуры. Наватарства і адметнасць “Гісторыі беларускае літаратуры” (1920) М. Гарэцкага, сістэматызацыя ім мастацкіх тэкстаў у “Хрэстаматыі беларускае літаратуры: XI век – 1905 год” (1922). І. Дварчанін і яго “Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры” (1927). Артыкулы А. Навіны (А. Луцкевіча), У. Самойлы, інш.

Прадстаўнікі рэвалюцыйна-вызваленчай пльні: М. Танк, В. Таўлай, М. Васілёк, Г. Леўчык, Л. Родзевіч, Макар Краўцоў, Алесь Салагуб, П. Пестрак, М. Машар, Хв. Ільяшэвіч, Мікола Засім, Анатоль Іверс, С. Новік-Пяюн і інш. Яны былі адначасова і змагарамі, падпольшчыкамі, сядзелі ў турмах, імкнуліся спалучыць рэвалюцыйныя і нацыянальныя лозунгі.

Нацыянальна-дэмакратычная пльнь: А. Луцкевіч, І. Канчэўскі, Ул. Самойла, Ф. Аляхновіч, С. Станкевіч.

Рэлігійная: К. Сваяк, А. Станкевіч, С. Грынкевіч, В. Гадлеўскі.

Творчасць Л. Родзевіча. Культурна-асветніцкая і рэвалюцыйная дзейнасць. Бунтарскі дух паэзіі, перабольшанне пачуццяў героя, уплыў на паэта дэкларацый футурызму з яго культам барацьбы (“Ой, не вечна...”, “Песняру”, “Не для славы”, “Роднаму краю”, “Неспакойна штось на сэрцы...”).

Творчасць П. Пестрака. Ваяўнічы характар яго музы. Вобраз лірычнага героя. Рамантычная гіпербала і парадокс як вызначальны стылёвы прыём паэзіі П. Пестрака. Ідэйна-мастацкі аналіз зборніка “На варце”.

Творчасць Г. Леўчыка (Ляўковія Ілля). Зборнік вершаў “Чыжык беларускі”. Дэмакратычны і адраджэнскі пафас лірыкі Г. Леўчыка (“Дудачка”, “Мая прадмова”, “Чыжык”, “дружна, брацця”). Рамантызм паэзіі Г. Леўчыка. Нацыянальныя традыцыі ў лірыцы паэта.

Творчасць В. Таўлая. Зборнік “Выбранае”, яго ідэйна-мастацкая цэласнасць і высокая культура. Лёс беларускага народа, прага свабоды, нацыянальнага адраджэння і сацыяльнай справядлівасці, гераічная трагедыянасць вызваленчага руху як вызначальныя тэмы творчасці В. Таўлая заходнебеларускага перыяду. Паэма “Непераможныя”, “Кобрыншчына”, “Песня пра сухар”, “Таварыш”.

Творчасць А. Салагуба. Адлюстраванне вясковага і турэмнага побыту ў лірыцы. Пратэст супраць сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту (“Начныя думы”, “восень у астрозе”, “Я не буду грудзьмі надрывацца” і інш.). Спецыфіка мастацкай палітры. “Лукішскі дзённік”.

Творчасць К. Сваяка (ксёндз Кастусь Стэповіч). К.Сваяк як духоўны правадыр нацыянальнага рамантызму (вершы “Пашлі мне, божа...”, “Тэстамент”, “Гімн роднай зямлі”. “На крыллях”). Зборнік “Мая ліра”. Унутраная раздвоенасць лірычнага героя (верш “На крыллях”).

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1 Гісторыя беларускай літаратуры 20–30-х гадоў XX стагоддзя : электронны вучэбна-метадычны комплекс для студэнтаў спецыяльнасці 1-02 03 03 Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (англійская) / скл. А. М. Мельнікава ; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель, 2023. – 136 с. <http://elib.gsu.by/handle/123456789/-61374>

2 Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. Т. 1. (1901–1920) / НАН Беларусі, аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – 2-е выд. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – 583 с.

3 Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. Т. 2. (1921–1941) / НАН Беларусі, аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, В. А. Каваленка. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – 903 с.

Дадатковая

1 Баршчэўскі, Л. П. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына – Мінск : “Радыела-плюс”, 2006. – 596 с.

2 Гісторыя беларускай літаратуры: XX стагоддзе: 20–50-я гг.: / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча.– 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларуская навука, 2000. – 416 с.

3 Мішчанчук, М. І. Беларуская літаратура XX ст. / М. І. Мішчанчук, І. С. Шпакоўскі. – Мінск : Вышэйшая школа, 2001. – 352 с.

4 Багдановіч, І. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Багдановіч. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 387 с.

5 Бугаёў, Д. Зброяй сатыры, зброяй праўды / Д. Бугаёў. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – 240 с.

6 Бугаёў, Д. Уладзімір Дубоўка: Кн. пра паэта / Д. Бугаёў. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – 348 с.

7 Мельнікава, А. М. Малая радзіма ў творах Кузьмы Чорнага / А. М. Мельнікава // Малая радзіма ў творчасці беларускіх пісьменнікаў / рэдкал. : Я. А. Гарадніцкі [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. Беларус. культуры, мовы і літ. – Мінск : Беларуская навука, 2022. – С. 91–101.

8 Мельнікава, А. М. Паэтыка твораў Кузьмы Чорнага / А. М. Мельнікава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2008. – 186 с.

9 Мельнікава, А. М. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя / А. М. Мельнікава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 214 с.

10 Мельнікава, А. М. Беларуская класічная проза XX стагоддзя як культурна-эстэтычны феномен / А. М. Мельнікава // Беларуская літаратура як сацыякультурны феномен: мастацкія дамінанты, жанравы генезіс / А. В. Брадзіхіна [і інш.] ; Гомельскі дзярж. ўн-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2023. – С.160–200.

Вытворча-практычнае выданне

Мельнікава Анжэла Мікалаеўна

**ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ
20–30-Х ГАДОЎ XX СТАГОДДЗЯ**

Практычны дапаможнік

Рэдактар К. С. Балашова
Карэктар В. Ул. Калугіна

Падпісана да друку 07.02.2024. Фармат 60x84 1/16.
Папера афсетная. Рызаграфія. Ум. др. арк. 2,56.
Ул.-выд. арк. 2,80. Тыраж 10 экз. Заказ 68.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.
Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013 г.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў у якасці:
выдаўца друкаваных выданняў № 1/87 ад 18.11.2013 г.;
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 ад 17.04.2017 г.
Вул. Савецкая, 104, 246028, Гомель.

